

Монасан

ГОРДЯ

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

845M44

OhUh

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИ КОЧАН
ЗДА

№25

Гі де Мопасан.

ГОРЛЯ.

ОПОВІДАННЯ.

Переклала

Марія Грушевська.

Med. univ. DR. J. TURYN

WIEN

XVIII. Gersthoferstrasse 128

НАКЛАДОМ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ

зареєстрованої спілки з обмеженою поручкою у Львові.

1902.

**З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Баднарського.**

845 М44

Окун

ГОРЛЯ.*)

8 мая. — Яка чудова днина! Я провів цілий ранок протягнений на траві перед домом, під великанським явором що його покриває, хоронить і отіняє зовсім. Люблю се місце і люблю тут жити, бо тут маю свої коріні, глибокі і дрібні, що прив'язують чоловіка до землі, де родились і померли його предки, до думок, звичаїв і до поживи, до говору й акценту селян, до запаху землі, села і самого повітря.

Люблю свою хату, де я виріс. З вікон бачу Сену, що пливе по при мій город, за дорогою, майже таки у мене, велику і широку Сену, що пливе з Руану до Гавру, покрита кораблями, що також пливуть.

Там, ліворуч, Руан, велике місто з синіми дахами, з цілою громадою острих іотицьких дзвіниць. Їм нема числа; — є між ними тонкі і ма-

*) „Le Horla“ одно з найбільше визначних оповідань Мопасана і zarazом найбільше характерне для його творчости. Як відомо письменник сей мав напади психічної хвороби, що вінци звела його в могилу; сим пояснюєть ся елемент прикрого, ненормального страху, що проявляєть ся у богатях півнійших його творах. Горля, се спеціальна психологічна студія, над такими душевними збоченнями, навівана власним психічним досвідом автора.

сивні, а над всіми ними панує мідяна стріла катедри. У них повно дзвонів, що дзвонять у синім повітрі гарними ранками, посилаючи аж до мене свої милі і протяглі металічні звуки, єспів бронзовий, що вітрець мені приносить, то слабший то міцнійший, відповідно до того чи він починаєть ся чи затихає.

Як гарно було сього ранку!

Коло одинайцятї години довгий ланцух кораблів, що тягнув за собою буксирний корабель, маленький як мушка, ледви посуваючись і викидаючи густий дим, пересунув ся по прямою орожу.

Після двох англійських кораблів, котрих червоний стяг повівав на небі, надійшов величавий трех машиновий бразилієць, цілий білий, незвичайно чистий і блискучий. Я йому поклонив ся, не знаю чому, так мені було мило бачити його.

11 мая. Маю трохи пропасницю від кількох днів; чую себе нездоровим, або скорше почувую себе сумним.

Відки походять сї таємничі впливи, що наводячи упадок духа змінюють наше щастє і надію на смуток. Можна-б сказати, що просторонь, невидима просторонь повна незнаних Сил, яких таємничу близькість ми мусимо зносити. Я буджу ся повний веселости, з охотою сьпівати. — Чому? — Йду вздовж ріки і от після короткого проходу вертаю пригноблений, наче якезь нещастє чекає мене дома. — Чому? — Чи се може подув холоду дїткнув моєї шкіри потряс мої нерви і затемнив мою душу? Чи се така форма хмар, кольорит дня, кольорит предметів, такий змінчивий, що проходячи через мої очи затемнив мої гадки? Хто

знає? Може все, що нас окружає, все що бачимо не дивлячись на те, все чого дотикаємось, не знаючи чого дотикаємось, не беручи в руки, все що подибуєм не розрізняючи його, робить на нас, на наші органи і через них — на наші гадки, навіть на наше серце, раптовні, несподівані і незрозумілі впливи.

Яка то глибока ся тайна Невидимого! Ми не можемо її міряти нашими нужденними чуттями, нашими очима що не годні бачити ані занадто малого, ані занадто великого, ані за-близького ані за-далекого, ані мешканців якої планети ані мешканців краплі води... нашими ухами, що нас помиляють, тому що передають нам дрожанє повітря звуковими нотами. Вони, — то чарівниці, що роблять се чудо переміни руху в звук і сею перемінею дають початок музиці, що передає сьпівучо німі зворушення природи... не зміряємо її нашим нюхом, слабшим ніж у пса... нашим смаком, що ледви зможе розпізнати вік вина!

Ах! як би ми мали иньші органи, що сповняли-б для нас иньші чуда, кілько річей ми могли-б ще відкрити коло нас!

16 мая. — Я рішучо хорій! Так було мені добре останнього місяця, а тепер маю фебру, страшну фебру, або радше фебричне зденервоване, що мене мучить на душі і на тілі. Маю безнастанно се страшне вражінє, що грозить мені якась небезпечність, страх перед якимсь скорим нещастєм, або близька смерть — безперечно се предчуге дотик незнаного злого, що розходить ся по нашім тілі і крові.

18 мая. — Вертаю від лікаря, бо не міг вже спати. Він пізнав, що у мене живчик скорій, око розширене. нерви подразнені, але не

знайшов ніяких небезпечних познак. Мушу брати туші і пити потасовий бром.

25 мая. — Ніякої зміни! Мій стан, справді, дивний. В міру як наближаєть ся вечір, опановує мене якийсь незрозумілий неспокій, так як би ніч крила для мене якусь страшну погрозу. Обідаю скоро, опісля пробую читати; але не розумію ані слова; заледви розріжняю букви. Потім ходжу вздовж і впоперек свого сальону придавлений якийсь неясним і непоборимим страхом, страхом перед сном, страхом перед ліжком.

Коло десятої години йду на гору до свого покою. Скоро лиш увійду, замикаю двері на два спусти і засуваю засувку; бою ся... чого?... До тепер я нічого не бояв ся... Відчиняю шафи, дивлюсь під ліжко; надслухую... надслухую... що?... Се дивно, що звичайний собі неспокій, може яке порушенє в обігу крови, подразненє якого нерва, трохи приливу крови, якась незначна перепона в такім недоладнім і делікатнім руху нашої живої машини, може зробити меляхоліка з найвеселішого чоловіка, і боягуза з найвідважнішого. Опісля я лягаю, і очікую сну, якбим очікував ката. Чекаю його з переляком і мов серце бєть ся, ноги дріжать, ціле мє тіло дріжить під теплим покривалом, аж до тої хвилі, коли я раптом заспокоюю ся, ніби лечу топити ся в безодню стоячої води. Тепер я не почуваю, як давнїйше, наближенє того зрадливого сну, що ховаєть ся передімною, що мене стереже, хоче вхопити за голову, замкнути мені очи, знищити мене.

Сплю — довго, дві або три години — опісля дрімота — ні — змора мене бере. Я чую добре, що лежу і сплю..., я те відчуваю і знаю...

і відчуваю також, що хтось наближаєть ся до мене, дивить ся на мене, дотикаєть ся мене, лізе на моє ліжко, клякає мені на груди, бере мою шию в руки і тисне... тисне... з цілої сили, аби мене задушити. Я бороню ся, звязаний тою страшною безсильністю, що нас опановує у сні; хочу крикнути, — не можу; пробую зі страшним висиленем, задихуючись, обернути ся, скинути сю істоту, що мене давить і що мене душить, — і не можу!

І раптом буджу ся, переляканий, покритий піотом. Сьвічу сьвічку. Я сам.

Після сеї кризи, що повторяєть ся що ночі, я вкінці сплю спокійно аж до розсьвіту.

2 червня. — Мій стан ще погіршив ся. Що мені? Бром не поміг; туші не помогли. І щоб змучити своє тіло, і так вже змучене, я пішов на прохід в румарський ліс. Я думав зразу, що сьвіже повітря, легке і лагідне, повне запаху трави і листя, влєє в мої жили нову кров, в серце нову енергію. Я пішов великою ловецькою дорогою, опісля звернув в La Bouille, через вузку алею поміж двома стінами дерев безмірно високих, що творили поміж мною і небом зелений дах, густий, майже чорний.

Раптом взяв мене дроз, але дроз не з холоду, а дивний дроз смутку.

Я прискорив крок занепокоєний, що був сам в лісі, настрашений без причини, по дурному, сею повною самотою. Нараз мені видало ся, що хтось йде за мною слідом, зовсім близько, щоб мене діткнути ся.

Я обернув ся раптом. Не було нікого. Поза собою бачив я тільки рівну і широку алею пусту, глибоку, страшенно пусту; з другого

боку вона тягнулась також аж доки око засягне, так само страшна.

Я замкнув очи — чому? — і став крутитись на пяті, скоренько наче бонк. Я вже мав упасти; вітворив очи; дерева танцювали, земля гойдалась; я мусів сісти. Опісля, отто! я не знав куди прийшов! Дивна справа! Дивна! Дивна справа! Я вже не знав нічо. Я перейшов тим боком що був праворуч від мене і вернув на дорогу, що мене завела в середину ліса.

3 червня. — Ніч була страшна. Хочу виїхати на кілька тижнів. Мала подорож, безперечно, мені pomoже.

2 липня. — Явернув ся. Виздоровів. Зробив таки гарну прогульку. Звидів гору св. Михайла, якої ще не знав.

Який дивний вид, коли приїдиш, як я, до Авраншу, на склоні дня! Місто лежить на горбку. Мене завели до публичного городу, на кінци міста. Я видав окрик подиву. Передімною розтяглась, доки оком засягнеш, нефоремна прогалина поміж двома узгір'ями, що розступаючись губились в мраці, а по середині сеї безмірної жовтої прогалини, під небом золотим і ясним виступав на піску понуро і остро дивна гора. Сонце вже ховалось, а на овиді ще рисував ся і горів профіль своєї фантастичної скали, що має на верху фантастичну будову.

Від досвіту я йшов до неї. Море стояло низько, як вчора вечер, і я побачив дивний монастир, що виступав передімною, в міру як я наближав ся. Після кількох годин ходу я дійшов до чудної камінної брили, з маленьким містечком на верху і великою церквою посеред него. Видрапавшись простою і стрімкою

стежкою, я увійшов у найнезвичайнішу готичську будівлю, побудовану для Бога на землі; простору наче місто, повну низьких саль, придувлених склепінями й високими галеріями, піддержуваними струнками кольонками. Я увійшов у сю великанську, гранітову цяцю, легоньку наче коронка, покриту вежами, тонкими дзвіничками, до котрих ведуть круті сходи і котрі висувають в небо — синє в день а чорне в ночі свої дивні верхи покриті химерами, чортами, фантастичними звірами, монструальними цвітами і получені з собою тонкими, прикрашеними луками.

Коли я вийшов на верх, я сказав до монаха, що мені товаришив: „Отче, вам тут, мабуть, дуже добре!“

Він відповів: „Тут сильні вітри, пане“; і ми стали балакати, дивлячись на море, що припливало сунучись по піску і покриваючи його сталевим панцирем.

І монах розповідав мені історії, старі місцеві історії, легенди, все легенди.

Одна з них дуже мене застановила. Місцеві люде, з сеї гори, розказують, що в пісках чути в ночі говоренє, що чути також бляне двох кіз одної сильне, другої слабе. Недовірки доказують, що се крики морських птахів, ще подібні то до бляня, то до людського голосїня; але зацофані грішники присягають, що на пісчаних валах поміж припливом і відпливом моря довкола маленького місточка киненого так далеко від сьвіта здибали старого настуха, котрого голови покритої плащем ніколи не видно, і котрого ведуть, йдучи попереду козел в виді чоловіка і коза в виді жінки, обое з довгим білим волосєм, і говорять без

перестанку, сварячись на якійсь незнаній мові, опісля параз перестають кричати, щоб заблєяти з ділої сили.

Я спитав монаха: „Чи ви вірите в се?“

Він промуркотів: „Я не знаю“.

Я почав знов: „Коли на землі є ще иньші істоти крім нас, то чомуж ми їх вже від давна не знаємо; чому ви їх не бачили? чому я їх не бачив?“

Він відповів: „Чи ми бачимо сто тисячну часть того, що істнує? Послухайте, ось вітер прецінь найбільша сила природи, що тручає людей, валить будівлі, вириває з корінем дерева, підіймає море, робить на нїм водні гори, друзіоче прибережжі скали, кидає в вир великі кораблі, вітер, що убиває, що свище, що стогне і вис — чи ви його бачили і чи можете його бачити. А одначе, він істнує“.

Я замовчав після сього простого доказу. Сей чоловік був розумний, або може дурень, я не міг би сього на певне сказати, але я замовчав. Се що він сказав, я думав часто.

3 липня. — Я спав зле; тут напевно є фебра, бо мій візник також не здоров, як і я. Вертаючи вчєра, я спостеріг його незвичайну блідість, і спитав його:

— Що вам стало ся, Жан?

— А те, що не можу спати, пане, се ночи нищать мої дні. Від вашого виїзду мене начє маврочило.

Иньші слуги здорові, але я боюсь, щоб знов не заслабнути.

4 липня. — Рішучо я знов хорий. Давні змори знов вернули. Сеї ночи я чув, що хтось єндів на мені і притуливши свій рот до мого випивав з поміж губ мєє житє. Так, тягнув

його з мого горла, наче п'явка. Опісля встав, наситившись, а я прокинув ся такий змучений, ослаблений, знищений, що не міг рушитись. Коли се потревав ще кілька днів, я від'їду на певне.

5. липня. — Чи я стратив глузди? Се, що трафилось, що я бачив останньої ночі таке чудне, що трачу голову, коли про те думаю!

Так як що вечера, я замкнув двері на ключ; опісля почувши спрагу випив пів склянки води, і випадком запримітив, що моя карафка була повна, аж по хрусталевий корок.

В кінці я ліг і впав у страшний сон, з якого по двох годинах вирвало мене ще страшніше потрясенє.

Представте собі, що чоловік спить, що його мордують, і що він будить ся з ножем у грудях, що харчить облитий кровію, що вже не може дихати, що умирає, не розуміючи нічого.

Відзискавши вкінці притомність я почув на ново спрагу; засьвітив сьвічку і пішов до стола, де стояла карафка. Я підніс її і нахилив над склянкою; нічо не вилялось. Була порожня! Зовсім порожня! Зразу я не міг нічого зрозуміти; опісля раптом відчув таке страшне порушенє, що мусів сісти, а властиво упав на крісло! Потім я одним скоком випрямив ся щоб оглянутись довкола себе! і знов сів стративши голову зі страху і здивованя, перед прозорчистим склом! Я вдивляв ся в него сильно, стараючись відгадати. Руки мої трясли ся! Сю воду отже випито? Хто випив? я? я, безперечно! Се не може бути ніхто иньший, тільки я! Отже, я люнатик, я жив, не знаючи про се, тим подвійним, таємничим житєм, що каже підозрівати,

в нас дві істоти, або що є якась дивна істота, незнана і невидима, що оживає в хвили, коли наша душа завмирає, і тіло невільничо слухає сеї другої, як би й нас, або навіть ще більше.

О! хто зрозуміє мою страшну нудьгу? Хто зрозуміє зворушене чоловіка, при здоровім розумі, свідомого і притомного, що з перестрахом дивить ся на склянну карафку побачивши, що зникло трохи води підчас, коли він спав! І я так лишив ся аж до раня, не сміючи поглянути на своє ліжко.

6 липня. — Я божеволюю. Сеї ночі випито знов повну карафку; — або радше я її випив!

Але, чи се я? чи се я? Хто би се міг бути? Хто? О! мій Боже! Я божеволюю? Хто мене уратує?

10 липня. — Я зробив несподіваний досвід.

Рішучо, я божевільний! А одначе — 6 липня лягаючи, я поставив на своїм столику вино, молоко, воду, хліб і суниці.

Випито — я випив — всю воду і трохи молока. Не рухано ані вина, ані хліба ані суниць.

7 липня я поновив ту саму пробу, і вона дала той сам результат.

8 липня а не поставив води і молока. Не рушено нічого.

9 липня, вкінця, я поставив собі на столику тільки воду і молоко обвинувивши пляшки кавалками білого мушліну і пообв'язувавши корки. Опісля натер губи, бороду і руки олов'яною мінією, і ліг.

Мене опанував непоборимий сон, і скоро по нім наступило страшне пробуджене. Я на-

віть не рушив ся підчас нього; на покривалі не було плям. Я нахилив ся до стола — платки, якими були обвиті бутельки, лишились неповалляні. Я розв'язував шнурки дріжучи з боязни. Випито всю воду! випито все молоко! Ох! мій Боже!...

Іду зараз таки до Парижа.

12 липня, Париж. — Я таки стратив був голову останніми днями! Я був іграшкою моєї зденерованої уяви, тим менче, що я дійсно не люнатик, а тільки підлягав одному з тих знаних, хоч невияснених впливів, які називають суєстєією. В кождім разі моє роздраженне доходило до божевілля, але двацять чотири годин в Парижі вистарчило на те, щоб мені вернути притомність.

Вчера після виходів і візит, що вляли в мою душу нову і животворну силу, я скінчив вечір у Французькім Театрі. Грали там твір Александра Дюма, сина; і сей сильний і живий ум мене оздоровив.

Справді, самота небезпечна для людей інтелігентних, що працюють. Нам потреба мати коло себе людей, що думають і говорять. Коли ми довго буваємо самі, то заповняєм порожнечу привидами.

Я вернув дуже веселий через бульвари до готелю. Перепіхаючись через товпу, я думав не без іронії про мої страховища, про мої підозріння з минулого тиждня, коли я думав, дійсно думав, що якась невидима істота жила під моїм дахом. Яка наша голова слаба, тратить притомність, скоро тільки якийсь незрозумілий факт нас заскочить!

Замість, щоб закінчити сими простими словами: „Не розумію, бо ся річ вимикаєть

ся мені з рук“, ми уявляєм собі зараз страшні тайни і надприродні сили.

14 липня. — Сьвято Республіки. Я проходжував ся улицями. Петарди і стяги бавили мене, наче дитину. Се, одначе, дуже по дурному тїшитись в день означений правительством. Нарід се глупа череда, то тупо терпелива, то знов дико збунтована. Кажуть їй: „Бав ся“, вона бавить ся. Кажуть їй: „Иди, бий ся з сусідом“, і вона йде битись. Кажуть їй: „Голосуй за цїсарем“, вона голосує за цїсарем. Потім скажуть їй: „Голосуй за Республікою“, і вона голосує за Республікою.

Ті що нею правлять також дурні; тільки замість слухати людей, вони послужні правилам, які не можуть бути инші, як тільки дурні, пусті і фалшиві, вже через те саме, що вони правила, себто гадки повторювані незмірно і напевно на сїм сьвіті, де не може бути нічо певне, бо й сьвітло злуда і звук злуда.

16 липня. — Вчера я бачив річи, що мене сильно занепокоїли.

Я обїдав у моєї своячки, пані Сабле, котрої чоловік є комендантом 76 відділу стрільців в Ліможи. Я зійшов ся у неї з двома молодими жінками, з котрих одна замужна за лікарем, доктором Паран, що займаєть ся дуже нервовими хоробами і надзвичайними обявами, спостереженими тепер досьвідами над гіпнотизмом і сущестією. Він оповїдав довго про незвичайні вислїди одержані англійськими ученими і лікарами нансїйської школи.

Факти, які він навів, видались мені такі чудні, що я признав ся зараз, що недовіряю тому.

„Ми, пояснив доктор, на дорозі відкриття одної з найважнїйших тайн природи, я розумію

тут, одну з найважнійших тайн тут на землі; бо, там, на зв'іздах, є напевно иньші дуже важні. Відколи чоловік думає, відколи він уміє висказати і написати свою гадку, він відчуває, що його окружає тайна, яку він не в силі проникнути своїми грубими і недокладними чуттями, і він старається силою своєї інтелігенції заступити неміц своїх органів. Коли та інтелігенція була тільки в початках, то сі часті появи невидимих див прибрали форму банально страшно. Звідти походять народні віруваня в надприродні річі, легенди про ходячі духи, про чарівниці, про іномів, про упирів, я сказав би також, що звідси походить і легенда про Бога, бо наші понятя про творця-сотворителя, що до нас дійшли з кількох релігій справді дуже слабі, дуже лихі й неможливі витвори наляканого мозку сотворинь. Нічого нема правдивішого як сей висказ Вольтера: „Бог зробив чоловіка на свою подобу, а чоловік віддячив йому тимже“.

„Але, трохи більше ніж від половини віку, здається, перечують щось нове. Месмер і ще кількох иньших навели нас на несподівану дорогу і ми справді від чотирех або п'яток літ дійшли до незвичайних результатів“.

Моя своячка, також дуже недовірчпа, усміхалась. Доктор Паран сказав до неї:

— Чи хочете, пані, щоб я спробував вас заспати?

— Добре, прошу.

Вона сіла на фотель і він зачав вдивлятися в неї пильно, гіпнотизуючи її. Я нараз почув себе трохи зворушеним, серце било, в горлі стискало. Я бачив, як очі пані Сабле

ставали тяжкі, уста затискались, груди важко дихали.

По десятиох мінутах, вона спала.

— Сядьте поза нею, сказав лікар.

І я сів за нею. Він вложив їй в руки візитову карту, говорячи: „Се зеркало; що ви в ній бачите?“

Вона відповіла:

— Бачу мого свояка.

— Що він робить?

— Він крутить вус.

— А тепер?

— Він виймає з кешені фотографію.

— Чия ся фотографія?

— Се його.

Се була правда! І сю фотографію доручили мені тогож вечера, в готелю.

— Який він на тій портреті?

— Він стоїть з капелюхом в руці.

Отже вона бачила в тій карті так, як би бачила і в зеркалі.

Молоді жінки, переражені говорили: „Досить! Досить! Досить!“

Але лікар наказав їй: „Завтра встанете о восьмій годині; опісля підете до готелю до вашого свояка і будете його дуже просити, щоб він вам позичив пять тисяч франків, яких ваш чоловік від вас потребує і буде вас просити для своєї найближшої подорожи“.

І розбудив її.

Вертаючи до готелю, я роздумував про сей цікавий сеанс і на мене найшли сумніви не що до совістности, певної і безсумнівної, мові своячки, яку я знав як сестру від дитинства, а що до можливого обману доктора. Чи не мав він схованого в руці зеркальця, котре показував

сплячій жінці рiвночасно зi своєю вiзитовою картою? Прецiнь шгукарi виробляють дивнi рiчи.

Я вернув i лiг.

Рано, коло пiв до дев'ятої мене збудив слуга i сказав :

— Панi Сабль хоче говорити з вами, пане, зараз таки.

Я з поспiхом одяг ся i прийняв її.

Вона сiла дуже зворушена, спустивши очя i не пiдiймаючи вельона, сказала :

— Дорогий свояче, я прошу вiд вас великої услуги.

— Якої, своячко?

— Менi дуже нiяково говорити вам се, а одначе мушу. Менi треба, конче треба пять тисяч франкiв.

— Не вже вам?

— Так, менi, а властиво мойому чоловікови, що поручив менi їх роздобути.

Я був так остовпiв, що ледви промуркiв вiдповiдь. Я запитував себе, чи справдi вона разом з доктором Параном не глузували собi i мене, чи не була се проста фарса, прилагоджена за здалегiдь i дуже добре вiдгрована.

Але коли я з увагою її приглянув ся, всi її сумнiви зникли. Вона дрижала вiд подразнення, так її ся справа була прикра, i я пiзнав, що її душили в горлi риданя.

Я знав, що вона дуже богата, отже вiдвiв ;

— Як то! ваш чоловік не має пяти тисяч франкiв до розпорядимости! Почекайте, думайте. Чи ви певнi, що вiн вам поручив мене їх взяти?

Вона замнялась кілька секунд, так наче мусіла зробити велике напруженє, щоб вишукати щось у своїй пам'яті, опісля відповіла:

— Так... так... я певна.

— Чи він до вас писав?

Вона ще замнялась надумуючись. Я пізнав, що ся праця мисли її страшно мучила. Вона не знала. Знала тільки, що мусіла позичити від мене пять тисяч франків для свого чоловіка. Відважилась отже збрехати.

— Так, він писав до мене.

— А коли-ж? Ви мені вчора нічого не говорили

— Я дістала від нього лист нині рано.

— Можете його мені показати?

— Ні... ні.. ні.. в нїм є довірочні річі... занадто особисті... я його... я його спалила.

— Отже, ваш чоловік робить довги?

Вона замнялась ще, опісля прошептала:

— Я не знаю.

Я заявив скоро:

— В сій хвили я не маю до диспозиції пяти тисяч франків, дорога своячко.

Вона видала наче окрик болю.

— Ох! ох! я вас прошу, я вас прошу, дістаньте їх...

Вона була роздражнена, складала руки, наче молилась до мене! Я чув, що її голос змінив ся; вона плакала, зацокувалась, мучена і опанована наказом, який одержала і якому не могла спротивитись.

— Ох! ох! я вас благаю... коби ви знали як я страждаю... мені їх на нині потрібно.

Я змилював ся над нею.

— Ви їх будете мати, я вам прирікаю.

Вона скрикнула:

— О! спасибі! спасибі! Які ви добрі.

— Я запитав: — Чи ви пам'ятаєте, що вчора у вас вечер стало ся?

— Пам'ятаю.

— Пам'ятаєте, що доктор Паран вас прислав? Пам'ятаю.

— Отже, він вам наказав прийти нині рані і позичити від мене пять тисяч франків і ви в тій хвили були послухні тій сугестії. Вона подумала кілька секунд і відповіла:

— Коли-ж се мій чоловік жадав.

Цілу годину я пробував її переконати, але нічого не вдіяв.

Коли вона відійшла, я побіг до доктора. Він власне виходив і вислухав мене з усміхом. Опісля сказав:

— Чи вірите тепер?

— Так, мушу.

— Ходім до вашої своячки.

Вона дрімала вже на софі утомлена висиленам. Лікар взяв її живчик, дивив ся на неї якийсь час, тримаючи їй руку перед очима, а вона їх поводи замикала під впливом сеї непоборимої магнетичної сили.

Коли заснула, сказав:

— Ваш чоловік не потребує вже пяти тисяч франків! Забудете про те, що ви просили вашого свояка, щоб їх вам позичив і коли він про те до вас заговорить, ви не будете нічого розуміти.

Опісля він її збудив. Я виняв з кишені портфейль:

— Ось тут, дорога своячко те, про що ви мене просили нині рано.

Вона була така здивована, що я не важив ся на неї наставати. Я спробував тимча-

сом допомогти її пам'яті, але вона сильно перемчала і твердила, що я кепкую собі з неї і почала в кінці ображуватись.

Ось як! я вернув і не можу снідати, так сей досвід мене подразнив.

19. липня. — Богато осіб, яким я оповідав сю пригоду глузували собі з мене. Я вже не знаю, що думати. Мудрець каже: а може...

21. липня. — Я обідав в Бужіваль, опісля провів вечер на балю клюбу гребців. Рішучо все залежить від місця, й окруження. Вірити в надприродне на острові Гренціліер, було би верхом божевілля... але на верху гори св. Михаїла?... або в Індії? Ми страшно підлягаєм впливам нашого окруження. Верну до дому на другий тиждень.

30. липня. — Я вернув вчора до дому. Все гаразд.

2. серпня. — Нічого нового; прегарна погода. Я проводжу дні дивлячись, як пливе Сена.

4. серпня. — Між слугами сварня. Кажуть, що по ночах хтось розбиває шклянки в шафах. Хлопець покойовий посуджує кухарку, ся посуджує прачку, котра знов посуджує тамтих обов. Хто винен? Хто зможе вгадати?

6. серпня. — Сим разом, я не божевільний. Я бачив... бачив... бачив!... Не можу довше сумніватись... я бачив!... Ще мене мороз переходить аж до нігтів... Страх проникає мене ще аж до шпіку костей... я бачив!...

Я проходжував ся о другій годині на сонці по моїм городцям... в алеї осінних роже, що починають цвісти. Коли я задержав ся,

щоб оглянути воєнного велетня*), що мав три величаві цвіти, я бачив, бачив докладно, зовсім близько коло мене, як бильце одної з тих рож зігнулось, так наче-б яка невидима рука його зігнула, після зломалось, наче ся рука його зірвала! Потім квітка піднеслась по лінії, яку закреслило-б рамя підносячи її до рота і лишилась так завішена в прозорім повітрію на три кроки від мене саміська, нерухома, як страшна червона пляма. Без памяти, я кинув ся на неї, щоб її вхопити, але не знайшов нічого: вона зникла. І мене взяв страшенний гнів на себе самого: бож се не дозволена річ чоловікови розсудному і серйозному мати подібні галюцинації!

Але чи справді була се галюцинація? Я звернув ся шукати бильця і знайшов його таки зараз на корчи, свіжо зломане поміж двома тамтими рожами, що лишились на гильци.

Я вернув до хати сильно зворушений; тепер я певний, певний як переміни днів і ночей, що коло мене близько в невидима істота, що живить ся молоком і водою, що може дотикатись предметів, брати їх, перемінати їх місце, отже наділена матеріальною природою, хоч і незамітна для наших чуть, і що вона живе разом зі мною під моїм дахом...

7. серпня. — Я спав спокійно. Він випив воду з карафки, але не трівожив зовсім мого сну. Я не питаю себе, чи я божевільний. Коли я недавно проходжував ся понад рікою, на мене найшли сумніви, але не такі неясні, які я мав доси, а докладні, рішучі. Я бачив бо-

*) рід рож.

жевільних, я знав між ними таких, що були й на даліше розумними, бистрими, понятними і то у всім, винявши одну точку. Вони говорили про все ясно, дотепно, основно, і раптом гадки, їх натрафивши на слабу сторону їх божевіля, розбивались зовсім, розсівались і тонули в тім страшнім навіженім, безграничнім океані, повнім тьми і непокою, що називаєть ся „помішанем“.

Я уважав би себе на певно божевільним, рішучо божевільним, коли-б не розумів дуже добре свого стану, коли-б його не досліджував і не аналізував з повною ясністю. Конець кінцем я тільки підпадаю сьвідомо галюцинаціям. В моім мозку мусіла витворитись прогалина, того рода, які нині фізіольоги пробують зазначати і обясняти, і ся прогалина лишила в способі і льогіці моїх думок глибокий слід. Подібні феноменальности є у снах, що показують нам найнеімовірнійші дива, і ми не дивуємо ся тому, бо оруже, яким можна-б було їх провіряти, себ то наше критичне чуте, спить, тимчасом, як уява не спить і працює. Чи не спараліжований у мене котрий з маленьких клявішиків мозкової кляватури? Адже люде наслідком атаків хвороби тратять память власних імен, або дієслів, або знаків або тільки дат. Нині вже досліджене розміщенє усіх дрібних часточок нашого мисленя. Нічого отже нема дивного в тім, що здібність провірюваня безосновности певних галюцинацій у мене в даній хвили безсила.

Я роздумував про те все йдучи берегом ріки. Сонце покривало блеском ріку, робило прегарною землю, наповняло мене любовю до життя, до ластівок, що своєю жвавостію ті-

шить мої очі, до прибережної трави, що своїм шумом тїшить мої уха. Та поволи став мене проникати якийсь незрозумілий неспокій. Мені здавалось, що якась тайна сила пригнітала мене, задержувала, не пускала йти далі, примушувала вертати. Я відчув сю прикру потребу повороту, яка нас пригвітає, коли дома лишилась хора дорога особа і коли маємо предчутє, що її стан погіршив ся.

І против своєї волі я вертаю, певний, що дома застану якусь злу новину, лист або депешу. Не було нічого, але я був більше перестрашений і неспокійний, ніж якби був мав знов якісь фантастичні привиди.

8. серпня. — Вчорашний вечер був для мене страшний. В і н вже не обявляє себе нічим, але я його відчуваю близько коло себе, відчуваю, що він мене слїдить, дивить ся на мене, проникає мене, опановує мене, і се далеко страшнїйше, що він так криєть ся, ніж якби заявляв свою невидиму і певну присутність надприродними явищами. Я, одначе, спав.

9. серпня. — Нічо, але я боюсь.

10. серпня. — Нічо; що то буде завтра?

11. серпня. — Все нічо; я вже не можу усидіти дома з сею трівогою і сею гадкою, що увійшла в мою душу; я виїду.

12. серпня, 10 година вечер. — Що дня хотїв забратись і не міг. Я хотїв довершити се діло свободи, таке легке, таке просте, — вийти — сісти до повозу, щоб дістатись до Руану — і не міг. Чому?

13. серпня. — Коли хто опанований якою хоробою, то вся спружистість його фізичної істоти наче зломана, вся енергія знищена, всі мускули ослаблоні, кости стають м'яккі як тїло,

а тіло рідке, як вода. Я почуваю се у своїй моральній істоті дивним і прикрим чином. Не маю вже ніякої сили, ніякої відваги, ніякої влади над собою, ані способу керувати своєю волею. Я вже не в силі хотіти, але хтось за мене хоче; і я його слухаю.

14. серпня. — Я пропав! Хтось тримає мою душу і править нею! хтось наказує мені всі мої вчинки, всі рухи, всі гадки. Я вже не більше як поневолений і настрашений свідок всего того, що сповняю. Я бажаю вийти — не можу: він не хоче; і я стративши голову лишаюсь у фотели, де він примушує мене сидіти. Я бажаю тільки встати, піднести ся, тільки щоб бачити себе ще паном своєї волі — і не можу! Я примоцьований до свого сидження, і моє сидження прилипло до землі так міцно, що ніяка сила нас не піднесе.

Потім раптом мушу, мушу, мушу йти в город збирати суніці й їсти їх. І я йду. Збираю суніці і їм! Ох! мій Боже! Мій Боже! мій Боже! Чи є Бог? Коли є, то визволи мене, спаси мене! поможи мені! Прощення! Милосердя! Ласки! Спаси мене! Ох, яка мука! які торттури! який страх!

15. серпня. — А справді, як то було обпудало і опанувало мою бідну своячку, коли вона прийшла до мене позичити п'ять тисяч франків! Вона підлягала якійсь чужій волі, що увійшла в неї, якби якійсь другій душі, паразитній, що їй наказувала. Чи се вже кінець світа? Але хто він сей, що мною править, сей невидимий? Бо невидимі існують! Але чому ж від початку світа вони не об'являлись ще ніколи так докладно, як тепер мені? Я ніколи не читав нічого, що було-б похоче на те,

що стало ся в моїй хаті... Ох! коли-б я міг її покинути, забратись з неї, утічи і вже не вернути більше. Я був би уратований, але не можу.

16. серпня. — Я міг вихопитись нині на дві години, як той вязень, що знайде припадком відчинені двері свої темниці. Я відчував те, що я став нараз евобідний і що він був далеко. Я сказав скоренько запрягати і поїхав до Руану. О! що за щастє могли сказати чоловікови, що послухає мене:

„Ідьте до Руану!“

Я задержав ся перед бібліотекою і просив, щоб мені вypoжичили велику статю доктора Германа Герестауса про незнаних мешканців старинного й нового сьвіта.

В хвили, коли я сїдав назад до повозу, я хотїв був крикнути: „На пристань!“ і я крикнув, — не сказав, а крикнув — таким сильним голосом, що прохожі обертались: „До дому“, і переляканий до непамяти, я упав на подушки повозу. Він знов мене знайшов і опанував.

17. серпня. — Ох! Яка ніч! яка ніч! А одначе мені здаєть ся, що я повинен би тішитись. До першої години по півночи я читав! Герман Герестаус, доктор філософії і теогонії, написав історію і обяви усіх невидимих духів, що снують ся коло чоловіка, або йому сьнять ся. Він описав їх походженє, місце перебування, їх силу. Але ніоден з них не подібний до того, що мене обпугав. Можна-б сказати, що чоловік від коли почав думати, все перечував і бояв ся нової істоти, сильнійшої від нього, свого наступника на сїм сьвіті, а відчуваючи його близькість і будучи не в силі збагнути

його природу, сотворив в страху цілу громаду таємничих фантастичних духів і неясних привидів.

Почитавши так до першої години, я опісля сів коло відчиненого вікна, щоб охолодити своє чоло й гадки у спокійнім нічнім подуві. Було добре, тепло! Якби я був любив колись давнійше таку ніч! Місяця не було. На тлі чорного неба дріжали й миготіли зьвізди. Хто замешкує сі сьвіти? Які форми є там, хто там живе, які зьвірята, які рослини?

Сі що думають у сих далеких сьвітах чи знають більше що ніж ми? Чи можуть більше ніж ми? Чи бачать що таке, чого ми не знаємо? Чи хто з них не явить ся котрогось дня на нашій землі, щоб її завоювати, як колись Нормани, що переплили море, аби поневолити слабші народи.

Ми всі такі слабі, безборонні, темні, такі малі на тій грудці землі, що крутить ся посеред краплі води.

І роздумуючи так, я здрімав ся на сьвіжім нічнім вітрі.

Проспавши так около сорок мінут, я без ніякого порушеня вітворив очи, пробуджений якимсь неясним і дивним зворушенем. Зразу я нічого не бачив, аж нараз мені здало ся, що картка у книжці, яку я лишив відчинену на столі сама з себе обернулась. Ані найменший подув вітру не увійшов через відчинене вікно. Я здивував ся і став вичікувати. Минуло коло чотири міноти і я побачив, — так, я побачив на власні очи, як піднеслась друга картка і упала на попередню, так наче її хто пальцем переложив. Мій фотель був порожний, так здавалось; але я знав, що він там був, він сам,

сидів на моїм місці і читав. Навісним скоком, наче розюшений звір, що хоче роздерти свого сторожа, я перебіг кімнату, щоб його зловити, задушити, вбити!... Але мій фотель, заким я ще доскочив, перевернув ся, наче-б хто утікав передімною... стіл заколисав ся, лампа упала й згасла, а вікно зачинилось, наче-б сполошений злочинець туди вискочив у пітьму і затріснув за собою обі половини вікна.

І так він утік; бояв ся мене!

Отже... отже... завтра... або після завтра... або котрого небудь дня... я його дістану в свої руки і роздавлю його! Чиж не буває, що пес кусає і душить свого пана?

18. серпня. — Я роздумував цілий день. О так! мушу його слухати, йти за його поривами, сповняти його волю, стати покірним, улеглим, несмілим. Він найсильніший. Але прийде година...

19. серпня. — Я знаю... знаю... знаю все! Я прочитав ось що в Науковім огляді: З Ріо Жанейро прийшла досить цікава новина. Епідемічне божевільство, подібне до того заразливого помішання, яке нападає на європейські народи в середних віках, лютить ся тепер в провінції Сан Паольо. Перелякані мешканці видають свої дома, вилюдняють села, лишують свої занятя, думаючи, що їх, як скотину, обпугали, опанували і переслідують невидимі, але зовсім реальні духи, що як опирі, живлять ся їх житєм підчас сну і крім того пють ще воду і молоко, хоч не видно, щоб тикали иньшу поживу.

„Добродій професор Дон Педро Генрікец в товаристві кількох учених лікарів поїхав в провінцію Сан Паольо, щоб прослідити на

місци походжене і обяви сего незвичайного божевіля і предложити цісарю способи, які будуть найвідповіднійші, щоб опритомнити збожеволіле населенє“.

Ах! ах! я пригадую собі, пригадую гарний бразилійський корабель з трома щоглами, що попри мої вікна поплив по Сенї 8 мая! Він мені видав ся був такий гарний, такий біленький, веселий! А на нім був дух, йшов з відти, де народилось його покоління! І він мене бачив! Він бачив мое помешканє, також біле; і він скочив з корабля на беріг. О, мій Боже!

Тепер я знаю, вгадую. Панованє людий скінчилось. Прийшов він, той, котрого боялись давні наївні народи, той, кого заклинали налякані сьвященики, кого викликали чародії темними ночами, а він їм одначе ніколи не з'являв ся; той кому перечутя ріжних учителів сьвіта надавали то монструальну, то граціозну форму іномів, духів, геніїв, чарівниць, домовиків. Після простих видумок, що походили з примітивного страху, люде проникливіші стали його відчувати виразнійше. Месмер відгадав його, і вже від десятиох літ лікарі відкрили докладно його природу і силу, заким він ще їх сам навістив. Вони стали воювати тим оружем нового Духа, панованєм таємничої волі над поневоленою людською душею. Вони називали се магнетизмом, гіпнотизмом, суггестією, чи я знаю як? Я бачив, як вони грались наче нерозумні діти з сею страшною силою! Горе нам! Горе людям! Він прийшов... той... той... як бо він називаєть ся... той... здаєть ся, що він мені каже своє імя, а я не чую.. так... він каже... Слухаю.. не розумію... повтори... Горля... я чув... Горля... се він... Горля... се він прийшов!

Ох! яструб з'їв голуба, вовк з'їв барана; лев пожер рогатого буйвола; чоловік вбив льва стрілою, мечем, порохом; але Горля зробить собі з чоловіка те, що ми зробили з коня і з вола: своє орудє, слугу і поживу, виключно силою своєї волі. Горе нам!

Одначе, звіря нераз бунтуєть ся против того хто його покорив... я хочу також... я міг би... але треба його знати, діткнути ся, бачити!

Учені кажуть, що око звіряти різнить ся від нашого і не бачить того, що наше... А моє око знов не може бачити сього нового, що прийшов мене поневолити. Чому? Ох! я пригадую собі тепер слова монаха на горі св. Михайла: „Чи ми бачимо стотисячну часть того, що істнує? Послухайте, ось вітер, прецінь найбільша сила природи, що тручає людий, валить будівлі, вириває з корінєм дерева, підіймає море і робить на нїм водні гори, друзгоче прибережні скали, кидає в вир великі кораблі, вітер, що убиває, що свище, що стогне і виє — чи ви його бачили і чи можете його бачити. А одначе він істнує!“

І я думав ще: моє око таке слабе, таке немічне, що не розбирає навіть твердих тіл, наколи вони прозорі як скло! Як прозорчисте скло заступить мені дорогу, я ударю ся так як птах, що влетівши в кімнату розбиває собі голову до шиб. Тисяча ріжних річей може його милити і звести на манівці. Щож дивного, що воно не може зовсім добачити нового тіла, через котре світло переходить.

Нова істота! чому нї? Вона мусїла напевне прийти! чому ж би ми були останні? Правда, ми її не бачимо, так, як всі сотворїня перед нами. Се тому, що її природа доско-

налійша, її тіло делікатнійше і більше викінчене ніж наше, — таке слабе, так незручно зложено, з безлічю органів, все змучених, напружених наче тугі пружини, що живе як рослина і як звіря, живлячись повітрям, рослинами і мясом, звіряча машина на добичу хоробам, каліцтвам, гнилизні, дихавична і неправильна, наївна і дивацька, на прочуд лихо зроблена, твір грубий і делікатний заразом, нарис істоти, що могла-б стати розумною і величавою.

Нас тут на сьвітї так мало, почавши від устриці до чоловіка. Чому-ж би не могло бути ще одної істоти, яка-б заповняла просторонь, що ділить поодинокі роди істот?

Чому-ж би не могло бути ще одної? Чому-б не було також иньших дерев з величезними цвїтами, що красувались би і пахли всюди? Чому-б не було ще иньших стихій як огонь, повітря, земля і вода? — Їх всего чотири; тільки чотири, тих батьків всіх істот! Як се нужденно! Чому їх нема сорок, чотиреста, чотири тисяч? Яке те все убоге, тісне, нужденне! скупо дане, сухо утворене, тяжко виконане! Ох! слонь, гіпопотам — яка краса! Верблюд — що за елеґанція!

Але-ж скажете ви, мотиль! се летюча цвїтка! А мені снить ся такий, що був би великий, як сто вселенних, а форми його крил я не можу навіть описати, ані їх краси, ані їх барви, ані руху. Але я його бачу... він літає від одної зьвізди до другої відсьвіжаючи і бальзамуючи їх легким і гармонійним подувом свого лету! А народи з гори одушевлені дивлять ся, як він летить!

.

Але що мені? Се він, він, Горля, що мене переслідує, що каже мені думати єї дурниці! Він є в мені, він стає мовою душею; я його убою!

19. серпня. — Я його убою! Я бачив його! вчора вечер я сидів при столі і удавав, що дуже уважно пишу. Я знав добре, що він прийде і буде кружити довкола мене, зовсім близько, може так близько, що я зможу його діткнути ся, його спіймати? Отже... отже, у мене буде розпучлива відвага, руки, коліна, груди, чоло, зуби, щоб його задушити, роздаввити, покусати, роздерти.

І я його слідив напружено всіми моїми органами.

Я засьвітив дві лампи і всім сьвічок на коминку, наче-б міг у єї ясности його відкрити. Передомною мов ліжку, старе, дубове ліжку з кольонками; на право коминок, на ліво двері, які я старанно замкнув, лишивши їх перед тим на довго відчиненими, щоб його звабити; за мною дуже висока шафа з зеркалом, перед яким я голив ся і одягав ся що дня і мав все звичай оглядати себе від стіп до голови кожний раз, коли тудою переходив.

Отже я удавав, що пишу, щоб його підійти, бо він слідив мене також; і раптом я почув, я був певний, що він читав через мов плече, що був тут і доторкував ся мого уха.

Я встав, протягнув руки і повернув ся так скоро, що трохи не упав. І щож? було видно як в день, а я не побачив себе в зеркалі! Воно було пусте, ясне, глибоке, повне сьвітла! Мого образа не було в нїм... а я стояв перед ним! я дивив ся на велике, чисте скло з гори до долини. Я дивив ся на се непритом-

ними очима не сьміючи посунутись ані порушитись, відчуваючи одначе добре, що він тут є, але що ще висмикнеть ся мені, він, котрого невидимиме тіло стерло мій образ в зеркалі.

Як я бояв ся! І ось нараз я зачав бачити себе в мраці в глибині зеркала, в такій мраці, якби через воду; і мені здавалось, що ся вода усувалась поволи, з одного боку на другий, і мій образ виступав що раз виразнійше. Се було так як при кінци затьміння. Те, що мене заслоняло, не мало, як здавало ся, виразних контурів, але се було щось на пів прозоре, що поволи розяснялось. В кінци, я міг вже докладно себе бачити, так, як що день, коли до себе придивляв ся.

Отже я бачив його! Страх ще тепер мене морозить.

20. серпня. — Убити його, але як? я-ж не можу його спіймати? Отруїти? але він побачить, як я буду мішати отруту з водою, а зрештою чи наші отрути будуть мати який вплив на його невидиме тіло? Ні... ні... без найменшого сумніву... Отже?... отже?...

21. серпня. — Я спровадив слюсаря з Руану і казав йому зробити ґрати до вікон в своїй кімнаті, такі, як роблять в Парижи при деяких партерових домах зі страху перед злодіями. Він мені зробить ще крім того такі ґрати і до дверей. Мене возьмуть за боягуза, але я сьміюсь з того!...

10. вересня. Руан. Готель континентальний. — Стало ся... стало ся... але чи він умер? Моя душа зворушена сим, що я бачив.

Отже вчера, коли слюсар зробив залізні ґрати до вікон і до дверей, я лишив все відчинене аж до півночи, хоч зачинало бути зимно.

Нараз я почув, що він вже є, і шалена радість мене взяла. Я поволи встав і зачав ходити то сюди то туди, поволи, щоб він не міг нічого відгадати; опісля я зняв черевики і надів недбало ходаки; далше я зачинив ґрату при вікні, і звертаючись спокійним кроком до дверей, я замкнув їх також на два спусти. Вертаючи до вікна, я замкнув ґрату на замок і ключ від нього вложив до кишені. Нараз я відчув, що він крутить ся коло мене, що зачинає також боятись і каже мені відчинити йому. Мені приходилось уступити, але я не уступив; притулившись щільно до дверей, я відхилив їх на стільки, щоб міг туди пересунутись, а що я дуже високий, то моя голова дотикала одьвірка. Я був певний, що він мені не висмикнеть ся, я його замкнув самого, зовсім самого! Яка утіха! Я його вже держав! І скоро я дійшов до сальону, що під моєю спальнею, взяв дві лампи і порозливав нафту по дивані, по меблях, всюди, потім підпалив а сам утік замкнувши перед тим на два спусти входові двері.

Я пішов сховатись в глибині города в лавровім гущавнику. Як се було довго, як довго! Все було чорне, німе, нерухоме, ані вітрець не дихнув, ані одної зьвізди, тільки гори хмар, яких не можна було бачити, а які пригнітали мою душу так тяжко, тяжко.

Я дивив ся на свій дім і ждав. Як се було довго! Я вже думав, що огонь погас сам з себе, або, що він його порасив, Він, коли в тім одно вікно на долині пукло під напором огню і великий полемінь червоний і жовтий, довгий, м'який, ніжний, підступав о білій стіні цілюючи її, аж під дах. Поміж деревами, ги-

лями і листем перебігло сьвітло, а також дроз, дроз страху! Пташки побудились, якийсь пес зачав вити; мені здавало ся, що настає день! Два иньші вікна також нараз пукли і я побачив, що цілий діл мого дому був як одно страшне огнище. Аж тут залунав страшний крик, острый, переразливий, серед ночі, — крик жінок, і два віконця на піддашу відчинились! Я забув своїх слуг! Тепер я побачив їх неприємні лица, їх руки, що витягались з розпукою!

І стративши голову зі страху, я зачав бігти до села кричучи: „Ратунку! ратунку! горить! горить!“ Я здивав людей, що вже виходили і вернув разом з ними, щоб дивитись!

Дім виглядав тепер як страшний і величавий горючий стос, величезний стос, що осьвічував все доокола, де горіли люде, де він горів також, він, він, мій вязень, нова істота, новий пан, Горля!

Нараз цілий дах завалив ся до середини і поломінь бризнула вульканом аж під небо. Через всі вікна бачив саме огнище і думав, що він там є, що у сїм огни умер.

— Умер? а може?... Його тіло? хибаж його тілу, через котре переходить денне сьвітло, шкодить те все, що убиває наше? А коли він не вмер? Може тільки час має силу над сею істотою невидимою і грізною. По щож би се прозоре, недотикальне тіло, тіло духове, колиб воно також підлягало хоробам, ранам, слабостям і передчасному знищеню?

Передчасне зничене! весь людський страх походить з него! По чоловіці, Горля. Після сего, що може умерти кожного дня, кожної години, кожної мінуті, через якийнебудь випадок, прий-

шов той, що може умерти тільки в свій день, в свою годину, в свою мінуту, коли дійде до границі свого істнованя!

Нї... нї... без найменшого сумніву, без найменшого сумніву... він не вмер... отже... отже... виходить, що я мушу себе убити!

.

К о р ш м а .

Як всі інші дерев'яні коршми у Високих Альпах, побудовані під самими ледівцями у вузьких скалистих та голих проходах поміж білими верхами, так і коршма Шваренбах служить хоронищем для тих подорожних, що йдуть проходом Жемі.

Протягом шістьох місяців вона вітворена і в ній живе родина Йогана Гавзера ; опісля коли спадуть сніги і заспилють долину, а сходити до Льееш стає неможливо, тоді жінка, батько і три сини йдуть відси, а лишають стерегти дім старого провідника Гаспара Гарі з молодим провідником Ульріхом Кунсі і Сама, великого гірського пса. Оба провідники й пес з ними живуть у тій сніговій вязниці аж до весни маючи перед очима тільки великанську, білу стіну Бальмгорна, окружені білими, блискучими шпилями, забиті, затарасовані, прикриті наче смертним покривалом зі снігу, що їх зі всіх боків окружає і окриває, притискає і роздавлює малу хатину, засипує дах, досягає аж до вікон і завалює двері.

Власне був день, коли родина Гавзер мала вертати до Льееш, бо наближала ся зима і дорога в долини ставала небезпечна.

Попереду повели три сини три мули, що несли клунки з одежею. Опісля мати, Жанна Гавзер з донькою Люїзою всіли на четвертого мула і також поїхали. За ними йшов батько в товаристві обох сторожів, що мали відвести цілу родину аж до самої дороги, що вела в долини. З разу вони обійшли маленьке озерце, що було у великій ямі між свалами, перед коршмою і тепер замерзло, а потім йшли долиною білою, наче полотно, і окруженою зі всіх боків сьніжними верхами. Ціла повінь сьніжного сьвітла спадала на сню білу, ясну і замерзлу пустиню, і освітлювала її сьвітлом зимним і ярким, що аж осьліпляло; в цілім сїм океані гір ані слїду було житя, ніякого руху у сїй безмірній пустини, ніякого звука, щоб колотив глибоку тишину.

Молодий провідник Ульріх Кунсі, великий, довгоногий Швайцар, випереджував поволі батька Гавзера і старого Гаспара Гарі, аби дігнати мула, що ніс на собі обі жінки. Молодша з них дивилась на нього сумними очима і наче звала його поглядом до себе. Була се молода селянка з ясним волосем і білим як молоко лицем, що наче вилиняли і поблїдли через довге перебуванє посеред сьнігів. Здогонивши мула, на котрім вона їхала, він положив руку на хребет звіряти і звільнив крок. Мама Гавзер стала з ним говорити повторяючи без кінця всі порученя на зимівлє. Се він у перше мав лишатись на горі, тим часом як старий Гарі перебув вже чотирнайцять зим під сьнігами у Шваренбахській коршмі.

Ульріх Кунсі слухав, але, як видно було з лица, не розумів нічого і лиш безнастанно дивив ся на молоду дівчину. Від часу до часу

відповідав: „Так, пані Гавзер“. Його гадки, як здавалось, були далеко, а на спокійнім лиці не видно було ніякого вражіння.

І так вони доїхали до озера Доб, котрого довга, замерзла поверхня простягала ся в глибину долин. На право видно було Даубенгорн з його чорними, високими та острими скалами, а побіч нього величезні морени Лемернського ледівця, що підносив ся понад Вільштрубель. Коли вони наблизились до проходу Жемі, де починав ся спуск на Льееш, вони побачили нараз цілий безмірний горизонт валійських Альп, від котрих відділяла їх глибока і широка долина Рону.

З далеко видно було цілу громаду верхів білих, нерівних, плескатих або гострих, що блистїли на сонці: дворогий Мішабель, грубий і масівний Вісгорн, тяжкий Брунегорн, високу й страшну піраміду Сервен, того убійника людського, і Дан-Блянш, сю чепурну велитенку.

Опісля вони побачили під ногами, у величезній прогалині, на дні страшного проваля село Льееш, а його дома виглядали як зерна піску розсипані у сїй великанській прогалині, котру кінчить і замикає прохід Жемі, що вітворює ся дальше в сторону Рону.

Мул задержав ся на краю стежки, що йшла зигзагом вздовж стрімкої гори чудно і фантастично аж до самого сїльця, майже невидного у її стїп. Жінки скочили в сніг. Оба старі здогнали їх.

— Отже, сказав батько Гаузер, будьте здорові і не тратьте відваги, до побаченя на другий рік, приятелі.

Батько Гарі повторив: „На другий рік“. І вони поцілувались. З черги й мама Гаузер

протягнула до них своє лице, а молода дівчина зробила й собі так.

Коли прийшла черга на Ульріха Кунсі, він шепнув на ухо Люїзі: „Не забувайте про тих, що лишають ся на горі“. Вона відповіла „ні“, але так тихонько, що він скорше се відгадав ніж учув.

— Отже прощайте, повторив Йоган Гавзер, і доброго вам здоровля.

І станувши поперед жінок він зачав сходити в долину. Незадовго, за першим закрутом дороги вони всі трое зникли, а оба чоловіки завернули в сторону шваренбахської коршми. Вони йшли поруч довго і мовчки. Кінець, вони лишили ся одинокі, сам на сам на чотири або пять місяців.

Опісля Гаспар Гарі став розказувати, як йому жилось тут минулої зими. Він жив з Міхельом Каноль, що вже тепер за старий на те, бо підчас такої довгої самотини може трафитись який випадок. Вони, одначе, не нудились: все залежить від того, щоб тільки перебути перші дні; і вони вишукували собі розривки, игри, щоб лише час минав.

Ульріх Кунсі слухав його зі спунченими очима, провозжаючи гадками тих, що сходили до села по всіх закрутах Жемі.

Вони узріли скоро свою коршму, котру ледви можна було доглянути як чорну точку у стіп великанської сьнігової лави.

Коли вони відчинили, Сам, великий кудлатий пес зачав скакати довкола них.

— І так мій сину, сказав старий Гаспар, нема вже жінок, треба отже самим варити обід, а ти бери ся обирати бараболі. І оба вони

сіли на дерев'яну лавку та взяли ся наставляти юшку.

На другий день було так само. Старий Гарі курив і плював в огонь, а молодий хлопець дивив ся у вікно на гору, що була проти самої хати і блистіла на сонці. Пополудни він вийшов і перейшовши ще раз вчорашню дорогу, шукав по землі сьлідів копит мула, що ніс на собі обі жівки. Опісля, коли дійшов до проходу Жемі, ляг на живіт на краю пропасти і дивив ся на Льеш.

Село положене в ямі межі скалами ще не потонуло у сьнігах, хоч вони були дуже близько: їх здержували ліси, що хоронили цілу околицю. Його низькі домки виглядали з гори як брили каменя серед луки.

Молода Гаувзерівна була тепер там в однім з тих сїрих жител. В котрім? Ульріх Кунсі був за далеко, щоб їх могли поодинокі розрізнити. Якби він хотїв зійти в долину, доки ще було можна!

Але сонце сховало ся за великий верх Вільдштрубеля і молодий чоловік вернув ся. Батько Гарі курив. Побачивши, що його товариш вже прийшов, він запроєктовав партію карт, і вони засіли оден протїв одного з обох сторін стола.

Грали довго в просту гру, звану „бріск“, а потім, повечерявши, лягли спати.

Дальші дні були подібні до першого, ясні й зимні, без нового сьнігу. Старий Гаспар проводив пополудня чатуючи на орли та інші рідкі птахи, що блукали по тих ледяних верхах, а Ульріх вертав все правильно до проходу Жемі, щоб вдивляти ся в село. Опісля вони грали в карти, в кости, в доміно, вигри-

вали і програвали різні дрібнички, щоб зробити гру цікавішою.

Одного ранку Гарі вставши перший закликав свого товариша. Понад ними і довкола них зависла густа, легка і рухлива хмара і зовсім тихенько поволи окривала їх, наче смертним покривалом густою, пухкою периною. Се тревало чотири доби. Треба було відгортати сьніг від дверей і від вікон, вигребсти прохід і прорубати стежки, щоб видобути ся з того ледяного пороху, котрий за дванайцять годин морозу ставав твердший ніж граніт на моренах.

І вони жили як вязні, не віддаляючись нікуди з хати. Поділили межі себе обовязки, і докладно їх сповняли. Ульріх Кунсі взяв на себе прятане, митє, і всі иньші роботи коло дому. Він також рубав дрова, а Гаспар Гарі варив і пильнував огню. Свою правильну і монотонну роботу вони переривали довгими партіями карт або гри в кости. Вони ніколи не сперечались, були оба лагідні й спокійні. Ніколи навіть не нетерпеливились, не мали злого гумору, анї острих слів, бо оба мали засіб терпеливості на се знімівле на верхах.

Часами старий Гаспар брав свою рушницю та йшов шукати серн, і вбивав їх деколи. Тоді у шваренбахській коршмі був празник і великий пир, бо було сьвіже м'ясо.

Одного ранка він також вийшов. Термометер знадвору показував вісімнадцять степенів морозу. Сонце ще не було зійшло, стрілець надіяв ся заскочити дичину на краю Вільдштубеля. Ульріх лишившись сам, лежав в постелі аж до десятої години: він не зволяв собі того ніколи в присутності старого

провідника, що був все рухливий і любив вставати рано.

Він посьнідав поволи з Самом, що також проводив дні і ночі на спаню перед огнищем; опісля йому стало сумно та страшно самоти і захотілось заграти конче у щоденну партію карт, так якби се була якась непоборима привычка.

Він отже вийшов на зустріч своєму товаришеви, що мав вернути о четвертій годині. Сьніг зарівнав був глибоку долину та прогалини, засипав оба озера, зарівнав скали, так що поміж величезними верхами утворила ся наче великанська та форемна кадь замерзла й біла, що аж осліпляло.

Вже три неділі Ульріх не ходив на край пропасти, відки бачив село. Він схотів зайти там перше ніж лізти на згіря, що вели до Вільдштрубеля. Льоеш було тепер також під сьнігом і домів його, загорнених у се біле покривало, не можна було розпізнати. Опісля звертаючи на право Ульріх дійшов до лемерського ледівця. Він ішов великим кроком гірняка, постукуючи по замерзлим, як камінь сьнігу своєю закованою палицею. І своїм проникливим оком він шукав чорного рухомого пункту далеко на сій безмежній рівнині.

Коли він дійшов до краю ледівця, задержав ся, запитуючи себе, чи старий пішов доброю дорогою; опісля зачав знов іти вздовш моренів прискореним і трохи неспокійним кроком.

День клонив ся до заходу; сьніги порожевіли; сухий і зимний вітер дув раптовно по їх хрустальній поверхні. Ульріх гукнув острим і протяглим голосом. Голос пішов у сю мертву

тишину, де дрімали гори, побіг в даль по нерухомих та глибоких хвилях замерзлої піни, як крик птаха по хвилях моря; опісля затих і нічо йому не відповіло.

Ульріх зачав знов іти. Сонце закотило ся було поза хребти, що ще червоніли від рефлексу на небі, але глибина долини стала вже сіра. І молодий чоловік зачав нараз бояти ся. Йому здавало ся, що тишина, холод, самота, зимова смерть сих гір вступила в нього, задержували й морозили йому кров, обезсилювали члени та робили з нього нерухому і замерзлу істоту. І він зачав бігцем тікати до дому. Старий, думав він, вернув певно підчас його неприсутности. Пішов мабуть иньшою дорогою. Тепер він сидить перед огнем а в ногах у нього убита серна.

Він скоро побачив коршму, але не видно було диму. Ульріх підбіг скорійше і відчинив двері. Сам скочив, щоб з ним звтатись, але Гаспар Гарі не вернув.

Наляканий Кунсі зачав розглядатись довкола себе, якби сподівав ся знайти свого товариша десь в кутку. Опісля розложив огонь, зварив юшку, надіючись все, що старенький верне.

Від часу до часу він виходив поглянути, чи де його не видно. Вже була запала зовсім ніч — сіра, як звичайно в горах, бліда, трохи синява, котру осьвітляв на краю овида новий місяць, жовтий та тоненький, що вже мав незабавом сховати ся за гори. Опіся хлопець вернув, сів і зачав собі гріти ноги й руки і роздумувати про те, що таке могло статись.

Гаспар міг був зломити собі ногу, впасти в провалє, зробити фалшивий крок і скру-

тити собі вязи. І він лежить тепер в снігу закостенілий від зима, в розпуці гине і ма-буть з цілої сили взиває ратунку серед нічної тишини.

Але де? Гори такі великі, такі стрімкі, такі довкола небезпечні, особливо в сій порі року, що треба би мати десять або й двацять провідників та йти вісім днів і ночей, щоб відшукати чоловіка у сім безмежнім просторі.

Ульріх Кунсі рішив одначе піти з Самом, на коли Гаспар Гарі не верне межі дванадцятою і першою годиною по півночі.

І він зачав збирати ся.

Вложив в торбу поживи на два дни, взяв свої сталеві гаки, обкрутив довкола пояса довгий, тонкий і міцний мотуз, оглянув свою ковану палицю і топорець, що служить до вирубування ступінів в леді. Потім ждав. Огонь в печи горів, великий пес сопів перед полумінем; годинник у дзвонячій звінкій скринці чикав правильно, як бите серця. Ульріх ждав настороживши уха на віддалені звуки, та здригаючись, коли легкий вітер потягав по даху і стінах.

Вдарила північ; він задріжав. Потім почувши дроз та страх він приставив до огню воду, щоб заварити собі кави і вишити її горячу перед відходом.

Коли годинник вдарив першу, він встав, збудив Сама, відчинив двері і пішов в напрямі до Вільштубеля. Пять годин він все йшов в гору, вдрапував ся на скали при помочи своїх гаків, рубав лід, посуваючись все наперед та підтягаючи деколи на мотузку пса, що через велику стрімкість дороги лишав ся трохи

позаду. Було коло шестої години, коли він дійшов до одного з тих верхів де старий Гаспар ходив часто за сернами.

І він став чекати дня.

Небо поблідло над його головою; і нараз дивне світло, що не знати відки взялось освітило раптовно безмірний океан гір, що тягнувся на сто миль довкола нього. Здавало ся, що се чудне світло виходило таки зі сьнігу і розсівало ся по просторі. Поволи віддалені верхи, ті що найвисші ставали делікатно рожеві, як барва тіла, і з поза тяжких великанських берненських Альп виступило червоне сонце.

Ульріх Кунсі пустив ся дальше в дорогу. Він ішов як мисливий, згорблений, все розшукуючи сьлідів та приговорюючи до пса: „Шукай, старий, шукай“.

Він сходив тепер з гори і шукав оком у пропастях, накликаючи деколи протяглим голосом, що конав скоро у німім просторі. Він отже прикладав ухо до землі і надслухував; йому здавало ся, що розпізнав якийсь голос, отже біг і накликавав знов, а не почувши нічого більше сїдав обезсилений, з розпукою. Коло полудня він посьнідав, дав їсти Самови, що був так само утомлений, як і він. Опісля розпочав на ново пошукування.

Як настав вечер, він ішов ще, пробігши пятьдесят кілометрів горами. Він був за далеко від хати, щоб вертати туди і занадто утомлений щоб тягти ся ще дальше, тож вигребав яму в сьнігу, заліз в неї разом з псом і прикрив ся плахтою, що був взяв з собою. І вони лягли побіч себе, чоловік і звіря, гріючись оден до одного і одначе померзли були аж до костей.

Ульріх не спав зовсім. В голові його снували ся привиди, а члени задеревіли від морозу.

Коли він встав, починало дніти. Його ноги стали з зимна як зелізні дручки, на духу ослаб він так що готов був закричати зі страху, а серце так било ся, що він трохи не падав зі зворушення, коли йому здавало ся, що чує якийсь голос.

Нараз Ульріх подумав, що він може також умерти зі зимна в сій пустини, і страх перед тою смертею піддержував його енергію, будив силу.

Він сходив тепер в сторону коршми, падав і вставав, а здалека за ним йшов Сам штигулькаючи на трех лабах.

До Шваренбаху дійшли ледви на четверту годину пополудни. Хата була пуста. Молодий чоловік розложив огонь, попоїв і заснув, затуманілий до того степеня, що вже про нічого більше не думав.

Він довго спав, дуже довго непоборимим сном. Але нараз почув ся голос, хтось крикнув його імя: „Ульріх“, і се вирвало його з остовпіння — він встав. Чи йому снило ся? Чи се був той дивний клик, що трафляєть ся в снах неспокійних душ? Ні, він його ще чує, сей дріжачий крик, що увійшов в його ухо і розійшов ся по цілім тілі аж по кінці його нервових пальців. Дійсно, хтось кричав, хтось кликав: „Ульріх“. Хтось тут був, близько коло хати. Він не міг у сїм сумнівати ся. Він відчинив отже двері і гукнув на ціле горло: Чи се ти, „Гаспар!“

Ніхто не відповів, ані звуку, ані шопоту, ані стону, нічого. Була ніч. Сьніг білів.

Зірвав ся морозний вітер, такий, що крушить каміне і не лишиє нічого живого на сих пустих верховинах. Він дув сильними подувами, що сушили і нівечили далеко більше ніж огнений вітер пустині.

Ульріх крикнув знов: „Гаспар! — Гаспар! — Гаспар!“ і став вичікувати. Гори мовчали! І його обхопив страх сильно, аж до костей. Одним скоком вернув ся він до коршми, зачинив двері, засунув засув; опісля впав дріжачи на крісло, певний, що товариш кликав його в тій хвили, коли віддавав духа.

Сього він був так певний, як того що жне та що їсть хліб. Старий Гаспар Гарі конав два дни і три ночі, деь у якійсь дірі, у якійсь глибокій, непорочно білій прогалині, якої білина далеко страшнійша ніж підземна темнота. Він конав два дни і три ночі і в сій хвили як раз умер думаючи про свого товариша. І його душа що йно визволена носилась коло коршми де спав Ульріх і кликала його сею дивною і страшною силою, якою можуть душі померших, навіщати живих. Його душа звивала без голосу до обезсиленої душі сонного Ульріха; вона посилала своє останнє прашанє, чи може докір, або й прокляте сьому чоловікови, що за мало за ним пошукував.

І Ульріх відчував сю душу тут, зовсім близько за стіною, за дверми, які він знов тепер запер.

Вона блукала, як нічний птах, що доторкаєть ся своїм пірем до осьвітленого вікна — і молодий хлопець трохи не верещав зі страху. Він хотів утікати, та не відважав ся навіть вийти; не відважав ся і не відважить ся на те

від тепер зовсім; мара буде тут усе, день і ніч, коло коршми, бо тіла старого провідника не віднайдено і не зложено в посьвяченій землі на цвентари.

Коли настав день Кунсі упевнив ся трохи, що й сонце ще знов ясно засьвітить. Він взяв ся лагодити собі обід, зварив юшку для пса, опісля сів непорушно на крісло зі стисненим серцем, думаючи про старого, що лежав десь в сьнігу.

Потім, коли знов ніч залягла на горах, його взяв новий страх. Він став ходити з кута в кут великими кроками по чорній кухні, що була осьвітлена тільки полумінем одної сьвічки, і надслухував, надслухував, чи страшний крик, як тамтої ночі, не залунає знов з надвору та не перерве понурої тишини. І він почував себе бідняка, самотним, так самотним, як ще ніколи не був ніякий чоловік! Він був сам у сій безмежній сьніговій пустини, сам на два тисячі метрів понад замешкалою землею, понад людськими домами, понад рухливим, кіпучим та голосним житєм, сам під ледяним небом! Його брала шалена охота спасти ся звідти куди небудь і якнебудь, дістатись до Льоеш кидаючись в пропасть; але він не важив ся навіть відчинити дверей, певний, що тамтой мерлець, заїде йому дорогу, щоб також не лишитись самим на горах.

Коло півночі він обезсилений ходженням, змучений трівогою і страхом, присів вкінці на кріслі, бо бояв ся свого ліжка, як проклятого місця.

І нараз прошиб його уха так як попереднього вечера переразливий крик, так що Ульріх аж протягнув руки, аби відтрити мару, і упав на взнак разом з кріслом.

Сам, прокинувшись від стуку, став гавкати так, як гавкають пси зі страху, і ходив кругом хати та шукав, відки йшло небезпеченство. Дійшовши до дверей став їх обнюхувати в долині, сопіти і форкати сильно і варчати найживши шерсть і випрямивши хвіст.

Кунсі переражений встав і тримаючи крісло за ногу кричав: „Не входи, не входи, а то я тебе ублю“. І пес подражнений тою погрозою уїдав завзято на невидимого ворога, що визвав крик його пана.

Сам поволи утихомирився і протягнувся знов перед огнищем, але лежав неспокійно з піднесеною головою, з блискучими очима, воркочучи під носом

Ульріх також опритомнів, але що почув себе ослабленим через перестрах, виняв з шафи фляшку горілки і поволи випив з неї кілька чарок. Його думки отяжіли, відвага скріпила ся, а по жилах перебіг огонь.

На другий день він нічого не їв, обмеживши ся питєм алькоголю. І кілька дальших днів він жив так, п'яний, як скотина. Коли тільки прийшов йому на гадку Гаспар Гарі, він починав знов пити і пив аж доки не упав п'яний на землю. І лежав так лицем до землі мертвецьки п'яний, з обезсиленими членами та хропів. Але скоро тільки перетравив він той пекучий плин, що його затуманював, так знов вічно те саме кликане „Ульріх!“ будило його, наче куля, пробиваючи череп, і він вставав, хитаючись ще, протягаючи руки, щоб не упасти і прикликаючи Сама на поміч. І пес, що також здавав ся несамовтим, як і його пан, дер ся до дверей, драпав їх пазурами, гриз своїми довгими білими зубами, а тимчасом

Горля.

4

хлопець задерши голову в гору ковтав на ціле горло, наче сьвіжу воду після довгого ходу, горівку, що зараз таки присипляла на ново його думки і сьвідомість та заспокоювала дикий страх.

За три неділі він зужив усей запас алькоголю. Але се безнастанне опяніне тільки приспляло той перестрах, що повертав що раз грізнійшим, від коли не стало чим його лагодити. Дур опанував його голову, і зростаючи що раз більше за цілий місяць опяніня та повну самоту, наче сверлик вверчував ся в його мозок. Він ходив по своїм помешканю, як звір у клітці, надслухуючи коло дверей чи тамтой ще там, та передираючи ся з ним через стіну. А коли поборений утомою засипляв, чув знов той голос, і зривав ся на рівні ноги.

Вкінці одной ночі, як бояус доведений до крайности, він підійшов до дверей і відчинив їх, щоб побачити того, хто його кликав та примусити його замовчати.

Зимне повітре вдарило йому в лице і перевіяло аж до костей. Він зачинив двері і засунув засувку, не завваживши, що Сам висунув ся був на двір. Опісля дріжучи докинув дров до огню і сів перед ним, щоб загріти ся; але нараз здригнув ся: хтось драпав по стіні плачучи.

Він виходячи з притомности, крикнув: „Йди геть“. Йому відповіла скарга, довга та жалісна.

З перестрашу стратив він і ту решту сьвідомости, що мав. Він повтаряв „Йди геть“, і розглядав ся довкола, щоб найти який куток, аби сховатись. Вкінці Ульріх захопив ся дубового кредевсу, повного начиня і ріжних припасів і ру-

шивши його з надлюдською силою, посунув до дверей, щоб їх забарикадувати. Опісля покидавши на купу усі інші меблі, матраци, сінники, стільці, заложив ними вікно, наче мав неприятель напасти.

Але той з надвору стогнав тепер голосно і понуро, а молодий чоловік відповідав йому такимже самим стогнанем.

І так ішли дні й ночі і ані оден ані другий не переставали кричати. Оден ходив безнастанно довкола дому і драпав стіни так сильно, наче хотів їх завалити; другий знов в середині згорбившись і притуливши ухо до стіни, слідив за всіма рухами тамтого і на його кликанє відповідав страшним криком.

Одного вечера Ульріх не учув вже нічого і сів так сильно зломаний утомою, що зараз так і заснув.

Він прокинув ся без ніяких гадок, наче підчас того тяжкого сну його голова зовсім випорожнила ся. Був лише голодний і їв.

Зима скінчила ся. Прохід з Жемі став знов можливий, і родина Гавзер вибрала ся в дорогу з поворотом до своєї коршми.

Коли вийшли на височину, жінки їдучи на мулах говорили про обох мущин, що їх мали незадовго побачити. Вони дивувались, що оден з них не зійшов кілька днів скорше, відколи дорога стала можлива, щоб сповістити про своє довге зимівле.

В кінці побачили коршму ще покриту і присипану снігом. Двері і вікна були заперті, трохи диму виходило дахом і се заспокоїло батька Гавзера. Але наближаючись він спосте-

ріг великий звірячий скелет, що лежав на бік та був порозриваний вірлами.

Всі стали до нього приглядатись. „Се ма-
буть Сам“, сказала мати. І вона закликала
„Гей, Гаспаре“. Із середини відповів їй острий
крик, наче звірячий. Батько Гавзер повторив :
„Гей, Гаспаре“. І знов відповів такий сам крик,
як перший.

Всі три муштини, батько і два сини по-
пробували відчинити двері. Двері не подались.
Вони взяли з порожньої клуні довгий дручок
замість тарана і били ним з цілої сили. Дерево
тріснуло, подалось, дошки розлетілись на кус-
ники; потім великий гук залунав в хаті і вони
побачили за переверненим кременом чоловіка,
що стояв там з волосем аж по плечі, з боро-
дою, що спадала на груди, з блискучими очима
одітого в лахмани.

Вони не спізнали його зовсім, аж Люїза
Гавзер закликала : „Се Ульріх, мамо“. І мати
признала, що се Ульріх, не вважаючи на те,
що його волосє стало біле.

Він дав їм увійти, дав себе порушити,
але не відповідав зовсім на питання, які йому
здавали; треба було завести його до Льоеш,
де лікарі справили, що він збожеволів.

І ніхто ніколи не довідав ся, що стало
ся з його товаришом.

Молода Гавзерівна мало не умерла була
сего літа з довгої і тяжкої хвороби, яку по-
яснювали гірським холодом.

Чорт.

Селянин і лікар стояли протів себе коло смертної постели жінки. Старенька дивилась на обох мушци спокійно, ясным поглядом, повним резигнації і слухала їх бесіди. Вона мала вмерти й не бунтувалась протів сього, її час скінчив ся: їй було дев'яносто два роки.

Через вікно й відчнені двері впадало до хати цілими хвилями червнєве сонце та кидало свої горячі промінї на брунатну землю, повибивану і втопану ходаками чотирьох хлопських поколінь. Горячий подув приносив з собою також запахи з піль, запах трави, збіжа, та листя розпаленого полудневою спекою. Польні коники кричали з цілої сили й наповняли ціле село своїм тріскотом, подібним до тріскоту тих деревляних хрущиків, що продають дітям на ярмарках.

Лікар підніс голос і сказав:

— Онорé, не лишайте своєї матери самої одної в такій станї, як вона тепер. Вона може кождої хвилі скінчити!

А селянин зажурений повтаряв:

— Треба зібрати збіже, вже й так воно задовго стоїть. Погода, дійсно, гарна. Що ви на се кажете, мамо?

І умираюча стара, через норманську скупість потакнула йому оком і головою, завзяваючи сина, щоб збирав збіже, а її лишав саму одну вмирати.

Але лікар обрушився і тупнувши ногою, сказав :

Ви скотина, чуєте, і я вам не дозволю сего зробити, чуєте! І коли вам конче нині треба збирати збіже, то йдіть покличте Рапету, про мене, і скажіть їй стерегти вашої матери. А коли мене не послухаєте, то я й вас лишу самого, коли ви захоруете і здохнете як пес, чуєте?

Селянин, великий, худощавий хлоп з повільними рухами, мучений нерішимістю, страхом перед лікарем та запаленим скупством, вагався, числив, та муркотів :

— Кілько бере Рапета за сторожене?

Лікар крикнув :

Або я знаю? Се залежить від часу на як довго будете її потребувати. Угодіть ся з нею, до чорта! Але я жадаю, щоб вона була тут за годину, чуєте?

Хлоп рішив ся :

— Йду по неї, йду; не гнівайтесь, пане докторе.

І лікар відійшов, накликаючи: Памятайте, памятайте, бережіть ся, бо я не жартую, коли розгніваю ся!

Зіставши сам, селянин звернув ся до матери і сказав зрезигнованим голосом.

— Йду закликати Рапету, бо сей чоловік сього хоче. Будьте спокійні, я зараз верну ся.

І вийшов також.

Рапета, стара прачка, сторожила усіх умираючих і мерців в своїй громаді і в око-

лици. Загорнувши-ж своїх клієнтів в одержу, котрої вони вже не мали ніколи з себе скинути, вона брала желізко і прасувала біле для живих. Поморщена, як торічне яблуко, зла, завистна, феноменально скупа, зігнута у двох, так, наче-б була переломана в крижах від безнастанного суваня желізком, вона, можна сказати, любила агонію конаня якоюсь дивовижною і цинічною любовію. Вона говорила тільки про тих людей, котрих смерть бачила, при котрих конаню була, і розказувала про те все дуже докладно зі всіми подробицями, все однаковими, так як розповідає стрілець про свої вистріли.

Коли Оноре Бонтан прийшов до неї, вона брала ся синити біле з села. Він сказав :

— Добрий вечір ; що доброго у вас, мамо Рапет ?

Вона звернула до нього голову й сказала :

— Все те саме, все те саме. А у вас ?

— І у мене добре, але у мої матери зовсім зле.

— У вашої матери ?

— Так, у мої матери !

— А що вашій мамі ?

— Вона незадовго замкне очи !

Стара вийняла руки з води, що стікала синими, прозорими краплями по пальцях в цебер.

Вона спитала з симпатією, що раптом десь взялась :

— Чи справді так зле ?

— Лікар каже, що вона не дочекає вечера.

— То справді зле.

Оноре замняв ся. Він хотів якомсь зачати' заким вискаже свою пропозицію, котру собі

укладав, але що не міг нічого видумати, рішив ся отже нараз і сказав :

— Кілько возьмете від мене за пильоване матери аж до кінця? Ви знаєте, що ми не багаті, та що я не в силі навіть оплатити служниці. Надмірна праця й зломива мою бідну маму. Вона робила за десятьох, не уважаючи на свої дев'ятьдесять два роки. Тепер вже таких нема!

Рапета відповіла важно :

— Є дві ціни : сорок су за день і три франки за ніч для багатих ; двацять су за день і сорок за ніч для інших. Ви мені даєте двацять і сорок.

Але селянин надумував ся. Він знав добре свою маму, знав, що вона дуже сильна, витривала. Се могло потривати з вісім днів, не уважаючи на оречене лікаря.

Він сказав рішучо :

— Ні. Я хочу, щоб ви мені подали ціну аж до кінця. Тут може бути користь для обох сторін. Лікар каже, що вона скоро скінчить. Коли так, то ваша користь а моя страта. Але коли вона потягне до завтра або й довше, то моя користь, а ваша страта.

Сторожиха заскочена несподівано, дивилась на хлопа. Вона не думала ніколи, що причісь смерти можна-б її ошукати. Вона надумувалась, злякомивши ся на можливий зиск, але знов підозривала, що хотять її здурити.

— Я не можу нічого сказати, бо я вашої матери не бачила, відповіла вона.

— То йдіть і подивіть ся.

Вона обтерла руки і пішла зараз з ним. Дорогою вони зовсім не говорили. Вона йшла дрібними кроками, а він знов витягав свої довгі

ноги, начеб мусїв за кожним кроком перескакувати потїк.

На пасовиску лежали корови змученї спекою і до тих двох людей, що переходили по при них отяжіло підносили свої голови, слабо помукуючи, начеб питали їх, де є сьвіжа трава. Наближаючись до своєї хати, Оноре Бонтан промуркотїв :

— От, якби воно було по всьому ?

І се несьвідоме бажанє відбилось в звуку його голосу.

Але старенька ще не вмерла. Вона лежала на взнак на своїм тапчанї зложивши на фіолетовім перкалевім покривалї свої мозолисті й страшно худі руки, подібні до лаб якихось дивних звірят або крабів, покручені ревматизмом, працею й різними роботами, які вона майже ціле столїтє сповняла.

Рапета приступила до постелї, дивилась на умираючу. Вона слухала їй живчик, стукала в груди, слухала віддих, запитувала щоб чути, як вона говорить; опісля, ще довго обсервувавши її вийшла з хати, а за нею Оноре. Її суд був ясний: стара не дочекає до вечера. Оноре спитав :

— І щож ?

Сторожиха відповіла :

— Се потребає два, а може й три дни. Дасте міні шість франків за все разом.

Він скрикнув :

— Шість франків! шість франків! Чи ви стратили глузди? Але-ж я вам кажу, що се не потребає більше як пять або шість годин, не більше!

Вони довго перечились, обов подражнені, але що доглядачка хотїла вже забиратись, а

час минав і збіже само не збиралось, отже в кінці Оноре згодив ся:

— Отже нехай вже буде, шість франків, за все разом, аж до винесеня тіла.

— Так, шість франків.

І він пішов великими кроками до свого збіжа, що лежало аж на землі з великої спеки, від якої пристигало зерно.

Доглядачка увійшла до хати. Вона була принесла собі роботу, бо при умираючих чи умерлих вона безнастанно працювала, чи то для себе, чи для тої родина, що її наймала до сеї подвійної услуги, додаючи щось до плати.

Нараз вона спитала:

— Чи ви бодай сповідались, мамо Бонтан?

Селянка заперечила рухом голови, а Рапета, що була побожна, скоро ветала.

— Господи Боже, чи се можливо? — сказала вона. Йду зараз прикликати отця духовного. І вона побігла скоро на приходство, а хлопчиска на вулиці побачивши, що вона так скоро біжить, думали, що стало ся якесь нещастє.

Священик пішов зараз, надівши стихар, а поперед нього йшов церковний хлопчина з дзвінком, щоб сповіщати, що Бог переходить ясным і спокійним селом. Чоловіки, що робили в поли далеко, знимали свої великі капелюхи і стояли спокійно перечікуючи, аж білий стихар зникне за якоюсь фермою; жінки, що вязали снопи, випростовувались, щоб перехреститись; кури, настрашені тікали здовж ровами колишучись на своїх лапках, аж до нори, яку вони добре знали і в котрій скоро зникали; одно курятко, привязане на шнурку, настрашившись стихара крутило ся на припоні, фиркаючи ніжками.

Церковний хлопчина в червонім плащу йшов скоро; сьвященик прихиливши на бік свою голову в четверограннім біреті йшов за ним шепучи молитви, а з заду Рапета згорблена, зігнута в двоє, начеб хотіла клякнути, з руками зложеними як в церкві.

Оноре побачив їх здалека і спитав:

— Кудиж то йде наш пан-отець?

Його наймит, трохи від нього догадливійший відповів:

— Він поніє сьвяті Дари до твоєї матери, бігме?

Селянин не здивувався:

— Мабуть, що так!

І взяв ся знов до роботи.

Мама Бонтан висповідалась, дістала розгрішене, заприщачала ся й сьвященик пішов лишивши самі обі жінки в душній хаті.

Рапета зачала досліджувати хору, запитуючи себе, чи се ще довго потребає. День клонив ся до заходу; трохи сьвіжіше повітре входило сильнішими подувами в хату, від чого рухав ся образок Христа в терневім вінку пришпилений двома шпильками до стіни; фіраночки коло вікон, колись білі, а тепер жовті і красі від мух, то підносились то спадали і наче хотіли улетіти, як і душа старенької.

А вона сама лежала нерухомо, з вітвореними очима й чекала рівнодушно смерти, що була вже така близька, а ще опізняла свій прихід. Її короткий віддих свистів трохи у стисненім горлі. Він міг кожної хвилі здержатись і на землі буде менше о одну жінку, котрої ніхто не пожалує.

Пізно вечером вернув Оноре. Приступивши до постелі, він побачив, що його мати ще

жила, і спитав так як, бувало, давнійше, коли вона бувала нездорова:

— І якже там?

Опісля він відправив Рапету, поручаючи їй:

— Завтра о п'ятій годині, доконче.

Вона відповіла: Завтра о п'ятій.

І дійсно вернула досьвіта.

Оноре, заким пішов в поле, з'їв юшку, що собі сам зварив.

Доглядачка спитала його: А що-ж мама, померла?

А він відповів зі злбним виразом очей:

— Їй, скорше, легше.

І вийшов.

Рапета знетерпеливлена приступила до умираючої, що все була в однаковім стані, пригноблена, апатична, з вітвореними очима і затисненими руками на покривалі. Доглядачка зрозуміла, що се може потривати два, чотири або й вісім днів. Страх стиснув скупарку за серце, злість її взяла на того хитрого хлопа, що її ошукав, і на сю жінку, що не вмрала.

Вона взяла ся до роботи, але при тім все дивилась на поморщене лице старої Бонтає.

Оноре вернув на сніданок; він був веселий, майже мав охоту жартувати. Потім пішов знов. Збіже зібрав він, рішучо, при як найліпших обставинах.

Рапету брала роспука; кожда мінута здавала ся їй краденим часом, вкраденими від неї грошима. Її брала шалена охота взяти трохи за шию сю дурну стару, сю упертиху і стиснувши трохи здержати той слабенький і короткий віддих, що рабував їй час і гроші.

Потім вона подумала, що се небезпечно. Інша гадка прийшла їй в голову; вона наблизилась до ліжка й спитала:

— Чи ви вже бачили чорта?

Мама Бонган прошептала: Ні.

Отже доглядачка зачала їй розповідати історії, щоб налякати слабу душу умираючої. На кілька мінут перед смертю, говорила вона, чорт показуєть ся усім умираючим. В руках у нього мітла, на голові жезлізний триногий горнець і він голосно викрикує. Ксли умираючий його побачить, то вже кінець, вже не лишаєть ся тільки кілька хвиль. І вона вичислила тих всіх, кому з'являв ся чорт при ній таки сего року: Жозефіну Льоазель, Евлялію Рате, Софію Паданьо, Серафіну Гроспе.

Мама Бонган, розрухана в кінци, настрашена, піднесла руки й пробувала обернути голову, аби поглянути в глибину кімнати. Нараз Рапета зникла в ногах ліжка. Вона взяла з шафи плахту, накрила ся нею, на голову взяла горнець, котрого три короткі й закривлені ніжки сторчали наче три роги, в праву руку взяла мітлу, а в ліву бляшене відро й підкинула ним раптовно, щоб воно спадаючи наробило стукоту. Ведро стукнувши об землю загуркотіло страшно. Доглядачка вилізла на крісло, розгорнула фіранку, що висіла в ногах ліжка і тестикуючи й викрикуючи острим голосом з під горшка, що закривав їй зовсім лице, відгрожувалась мітлою, як чорт в шопці, умираючій старій.

А ся без памяти перелякана, з непритомним поглядом, зробила надлюдське висилене, щоб піднести ся й втічи. Вона навіть підвела

ся була трохи, але упала знов, видавши глибоке зітхненє. І вже було по ній.

Рапета поскладала спокійно все на своє місце, мітлу в кут за шафу, плахту до шафи, горнець на піч, ведро на примурок, крісло під стіну. Потім фаховими рухами замкнула перестрашені очі покійниці, поставила на постіль тарілку, наляла на неї води з кропильниці, намочила в ній пальмову галузку, що стояла на комоді й укланувши взяла ся з жаром говорити молитви за померших, які вона знала на пам'ять, через часте повтарянє.

Коли вечером вернув Оноре, він застав Рапету на молитві і зараз же вичислив, що вона заробила на нїм двацять су, бо просиділа тільки три дні і одну ніч, за що належало-б разом пять франків, а не шість, як він був її обіцяв.

Коло помершої.

Вона вмерла без агонії, спокійно, як жінка, котрої жите було бездоганне; тепер вона лежала на своїм ліжку на взнак з замкненими очима, з лицем спокійним; довге біле волосе старанно уложене, наче десять мінут перед смертею вона прибиралась; ціле її бліде обличе усопшої таке скуплене в собі, таке спокійне, таке покірне, що кождий відчував, яка то лагідна душа жила в тім тілі, яке спокійне жите вела та старенька, яку кончину без боротьби й без грижі мала тога праведниця. Коло ліжка клячить її син, урядник з непохитними принципами, і донька Маргаріта, по монастирськи сестра Евлялія, і гірко плачуть. Вона узброїла їх від дитинства безоглядною моралю, виучивши релігії без уступок і обовязків без компромісів. Він, мужчина, став урядником і воюючи законом побивав ним без милосердя слабих і немічних; вона, дівчина, зовсім пересякла чеснотою, що окружала її в тій суворій родині, взяла шлюб з Богом, через знеохочене до людей.

Вони зовсім не знали свого батька: знали тільки, що він зробив їх матір нещасливою, не довідавшись ніяких подробиць.

Монахиня пристрасно цілувала у помершої руку, що звисала, білу руку, наче зі слоневої кости, подібну до руки великої статуї Христа, положеної на ліжку. З другої сторони простертого тіла друга рука ще наче тримала пімняте покривало тим непевним рухом, що називають рухом аґонії, а на білю лишилися малі заломы, наче спогад сих останніх порушень, що попереджають вічну нерухомість.

Легке стукане в двері змусило підвестись обі заплакані голови, і священник, що вертав з обіду, увійшов. Він був червоний, задиханий, через травленє що вже почалось; він розмішав сильно свою каву з коняком, щоби побороти тим змученє останніх ночей і цілонічне сидженє, що його ще чекало.

Він виглядав сумним, тим конвенціональним смутком духовним, для котрих смерть служить заробком. Він зробив знак хреста і наближаючись з тим професіональним знаком сказав: „Отже, мої бідні діти, я прийшов допомогти вам перебути сі сумні години“. Але сестра Евлялія зараз встала з словами: „Дякую, отче, ми бажаєм, я і мій брат, зістатись самі в нею. Се наші останні хвилі, коли можемо її видіти, ми хочемо бути знов в трійку, як колись, коли ще... коли... коли ми були малі, і коли наша бі... бідна мати...“ Вона не могла скінчити, так її слези заливали, так дусив її біль.

У священника лице прояснилось від згадки про своє ліжко: він поклонився і сказав: „Як хочете діти“. Він увлякнув, перехрестився, помолвився, встав і вийшов тихоньки шепчучи: „Се була свята“.

Вони зістались самі, померша й її діти. Від укритого годинника розходився в тіні правильний стук його, а через відчинене вікно входив до хати м'який запах сіна і дерев разом зі слабим світлом місяця. В селі ані звука, тільки рахкане жаб, а часом загуде яка нічна комаха, що влітає наче пилка і стукає собою до стіни. Безконечний спокій, божеська меланхолія, поважне мовчане оточують сю помершу, наче виходять з неї самої на верх і заспокоюють саму природу.

Урядник, все ще на колінах, з головою притисненою до постели, приглушеним голосом, що перебився через простирала й покривала закликав: „Мамо, мамо, мамо!“ А сестра припадаючи до землі і як фанатичка бючи своїм чолом до підлоги, корчачись, трясучись наче в пароксизмі епілепсії стогнала: „Ісусе, Ісусе, мамо, Ісусе!“

І обоє, пірвані гураганом болю, задихувались, хрипіли. Та поволи пароксизм заспокоював ся і вони стали плакати трохи слабше, так як спокійний дощ наступає після сильного вихру на збуренім морю.

Пізнійше вони піднеслись і стали споглядати на дорогого трупа. І спогади, сї повільні спогади, такі ще солодкі вчора, нині такі жорстокі виступали в їх гадках зі всіма забутими подробицями, інтимними і фаміліярними, які відтворюють істоту що вже зникла. Вони нагадували собі обставини, слова, усмішки, звук голосу тої, що вже до них не промовить. Вони наче бачили її щасливу і спокійну, відшукували в пам'яті речення, що вона до них говорила, і дрібні рухи руки, що наче

вибивали такт, які вона часом мала, коли виголошувала щось важне.

І вони любили її так, як перед тим ніколи. І вони спостерегли тепер, мірячи свою роспуку, яка вона була їм дорога, які вони остануться тепер одинокі.

Се була їх підпора, їх провідник, їх ціла молодість, ціла радість їх життя, що зникла тепер, се була їх зв'язь з життям, мати, манна, дорога істота, лучність з предками, якої вони вже не будуть мати. Вони ставали тепер одинокі, самітні, вони не могли вже споглядати по за себе.

Монахиня сказала до брата: „Пригадуєш, собі як мама читали все ті старі листи: вони всі там, в її шуфляді. Може-б і ми з черги тепер їх поперечитували і пережили-б ціле її життя сеї ночі коло неї? Се буде наче хрестна дорога, наче знайомість, яку ми зробимо зі своєю матерю, з нашими незнайомими дідами, яких листи там є, і про яких вона так часто нам говорила, пригадуєш собі?“

І вони виняли з шуфляди цілий тузин малих пакетиків з пожовклих паперів, пов'язаних старанно і поскладаних одні на других. Кинули на ліжко сі сьвятощі і вибравши одну з них, де було написане слово „Батько“ вітворили і стали читати.

Се були ті старі письма, які знаходяться в старих родинних бюрках, сі листи, від яких пахне тамтим столітєм. На першій стояло: „Моя дорогенька“, на другій: „Моя мила донечко“, на иньшій знов: „Моя дорога дитино“, дальше ще: „Моя дорога доню“. І монахиня зачала голосно читати, перечи-

тувати помершій її історію, всі її сердечні епогади. А урядник, спертий на ліжку слухав, вдивившись в маму. І нерухомий труп виглядав щасливим.

Сестра Евлялія перервала нагло і сказала: „Треба їх вложити їй до гробу, зробити їй з того всего покривало, поховати з нею разом“. І вона взяла другий пакет, де не було написано ніякого слова пояснення. І вона почала піднесенним голосом: „Моя найдорожша, я люблю тебе так, що трачу голову. Від вчера я страждаю, наче окаяний, палений згадкою про тебе. Я чую ще твої губи на моїх, твої очі на моїх очах, твоє тіло поруч зі мною. Я люблю тебе, люблю! Я дурію через тебе. Мої обійми вітворюють ся і я рвусь до тебе палений незмірним бажанем пригорнути тебе знов. Ціле моє єство тебе клаче, тебе бажає. На моїх губах лишив ся ще смак твоїх поцілунків“...

Урядник підніс ся; монахиня перервала; він вирвав їй з рук лист, шукав підпису. Не було ніякого, тільки під словами: „Той, що тебе убожає“ імя: „Анрі“. Їх батько називав ся Рене. Отже се не був він. Раптовним рухом син перебурих пакет з листами, взяв иньший і прочитав; „Я не можу вже обійтись без твоїх ласк“... І стоячи, грізний, як у своїм трибуналі, він дививсь на помершу зимним поглядом. Монахиня, випростована, наче статуя, з останками сліз в кутах очей дивилась уважно на брата і ждала.

Він перейшов ся по хаті повільним кроком, станув коло вікна і вдивляючись непевним оком в ніч, думав.

Коли обернув ся, сестра Евлялія, тепер уже з сухими очима, все ще стояла коло ліжка з опущеною головою.

Він зблизив ся, зібрав скоро листи і кинув їх гуртом в шуфляду; опісля засунув заслону над ліжком.

І коли зачало дніти й воскові свічки на столі поблідли, син повільно встав зі свого фотеля, і не поглянувши ні разу на матір, котру від себе відлучив, осудив, — сказав повільно: „Тепер віддалім ся, сестро“.

Очікувана.

Муштини балакали після обіду в кімнаті до куреня. Говорено про одну несподівану й дивну спадщину. Нарешті, пан Ле Бріман, котрого називано то достойним патроном, то достойним адвокатом, сідаючи коло коминка сказав :

— Я власне тепер пошукував одного спадковця, що зник був при незвичайно сумних обставинах. Се одна з тих звичайних, але страшних драм щоденного життя, річ, що може трафитись що дня, а одначе одна з найстрашніших, які я знаю. Ось воно як було :

Мене покликали до одної умираючої. Вона мені сказала :

— Пане, я хочу поручити вам одну справу незвичайно делікатну, трудну і довгу. Прийміть, будьте ласкаві, до відомости мій заповіт, що ось лежить на столі. Для вас призначений гонорар п'ять тисяч франків, коли вам справа не удасть ся, а сто тисяч франків, наколи-б вам повело ся. Мусите відшукати мого сина після моєї смерти.

Вона попросила мене допомогти їй усісти на ліжку, щоб їй було легше говорити. Дім її, видно, був дуже багатий. Кімната уряджена

роскішно, але просто, була оббита тяжкою матерією, милою дуже для ока, що наче гласкала зір, а при тім була густа, так, що слова наче входили в неї і там зникали, завмирили.

Умираюча почала говорити знов:

— Ви перший чоловік, якому я хочу розказати свою страшну історію. Я буду старатись зібрати сили, щоб довести її до кінця. Треба, аби ви, кого я уважаю zarazом чоловіком з серцем і чоловіком великого світа, знали тут все, все, щоб мати щире бажане допомогти мені всіма своїми силами.

„Слухайте.

„Заким я вийшла замож, я любила одного молодого чоловіка, котрого освідчене моя родина відкинула, тому що він не був досить богатий. Трохи пізніше я вийшла замож за чоловіка дуже богатого, — вийшла за нього зі страху, з послуху, через незнане, неувагу, як всі молоді дівчата.

„У мене родилась дитина, хлопчик. Мій чоловік по кількох літах умер.

„Той котрого я любила оженив ся був також. Коли я повдовіла, його взяв страшний біль, що він вже не вільний. Він приходив до мене, плакав і ридав, що мені серце пукало. Він став моїм другом. Я не повинна була, може, його приймати. Що-ж було мені робити? Я була сама, така сумна, така самітна, у такій розпуці! І я його ще любила. Як то часом приходиться ся страждати!

„Я мала лиш його на світі: мої батьки також вже були померли. Він приходив часто і проводив коло мене цілі вечери. Я не повинна була дозволити йому так часто прихо-

дити, бо він був жонатий. Але я не мала сили заборонити йому сього.

„Що-ж тут говорити?... він став моїм любовником! Як се стало ся! Або я знаю? Чи се можна знати! Чи думаєте, що можливо, щоб тут було инакше, коли дві людські істоти злучені такою непереможною силою, як обопільна любов? Чи думаєте, пане, що можна все опирати ся, все боротись, все відмовляти того, чого від вас хоче й молить, благає зі слезамн, горячими словами, на колінах, і в пориві пристрасти чоловік, котрого ви любите, котрого хотіли-б бачити щасливим і в найдрібніших його бажаннях, засипати його усіми можливими radoщами, а котрого боїтесь послухати з огляду на людські вимоги?

„Вкінці я стала його любовницею, і я була щаслива. Дванацять літ я була щаслива... Я стала також, і се моя найбільша вина і моя найбільша підлота, подругою його жінки.

„Ми виховували разом мого сина, ми зробили з нього чоловіка, справдішнього чоловіка, інтелігентного, розвинули в нїм розум і волю, благородні й глибокі ідеї. Хлопцєви було сімнадцять літ.

„А він, хлопчина любив мого... мого любовника, майже так, як і я його любила, бо ми обоє зарівно його доглядали й пестили. Він його називав „дорогим приятелем“ і незвичайно поважав, бо чув все від нього самі тільки розумні поученя та бачив чесні й гарні приклади. Він уважав його старим, щирим та добрим приятелем своєї матери, якби своїм духовим батьком, опікуном, провідником.

„Може бути він сам не був би ніколи нічого догадав ся, привикнувши від наймолодших літ бачити сього чоловіка дома, коло мене, коло себе, зайнятого все нами.

„Одного вечера ми мали всі троє обідати (се було для мене все найбільшим сьвятом), і я чекала їх обох запитуючи себе, котрий з них прийде перший. Двері відчинились — се прийшов мій старий приятель. Я підійшла до нього протягнувши руки, а він зложив на моїх губах довгий, сердечний поцілунок.

„Нараз легенький стук, легеньке діткнене, майже незамітне, якесь тазмниче чуте, що зраджує присутність особи, наче торкнуло нас обоє і ми дрігнувшись обернулись поза себе. Жан, мій син, стояв і спаленілий дивив ся на нас.

„Се була тяжка хвиля. Я протягнула руки до свого сина, як до молитви, але його вже не було. Він був пішов.

„Ми стояли протів себе як прибиті, негодні слова промовити. Я упала на фотель і мені прийшла невиразна, сильна охота десь утекти серед ночі й пропасти на все. Опісля риданя стиснули мені горло і я стала спазматично плакати, з душею й нервами розбитими тим страшеним вражінєм нещастя, якого не можна було ні відвернути ані поправити, і того страшного стиду, який паде в таких разях на матір.

„А він... стояв переражений переді мною і не сьвів ані наблизитись до мене, ані заговорити, ні діткнутись мене зі страху, щоб хлопець не вернув. Нарешті він сказав :

— Я піду за ним — скажу йому... ви-толкую... Треба, щоб я з ним побачив ся. . щоб він знав...

„І вийшов.

„Я ждала... ждала перестрашена, здригаючись на найменший стук, на кожний тріск огню на коминку, роздражнена страхом і вже не знаю ще яким неприємним і невиразним чутем.

„Я чекала годину, дві і чула, як в моїм серцю росте незнаний якийсь страх і така тривога, що я-б не жичила найбільшому переступникови й десять мінут таких. Де був мій син? Що він робив?

„Коло півночі післанець приніс мені білет від мого любовника. Я умію його ще тепер на память.

„Чи ваш син вернув? Я його не знайшов. Я чекаю на долині. Не хочу входити на гору в тій годині“.

„Я написала олівцем на тім самім папері:

„Жан не вернув; треба щобисьте його відшукали“.

„І я пересиділа цілу ніч на фотелю, очікуючи.

„Я чула, що мене дур береть ся. Я хотіла бігти, кричати, качатись по землі, а не зробила й одного руху все очікуючи. Що буде? Я старала ся се відгадати, збагнути, але не могла нічого предвидіти не уважаючи на всі мої висплення, на всі тортури моєї душі!

„Тепер я боялась, щоб вони не здибали ся. Щоб вони зробили? Що зробив би син? Мені приходили на гадку страшні припущеня, роспука мене брала ся. Ви розумієте се добре,

пане? Моя покойова, що нічого не знала, нічого не розуміла, приходила до мене раз враз, думаючи, певно, що я збожеволіла. Я її відправляла все одним словом, або рухом. Вона побігла по лікаря, і той признав у мене нервовий атак.

„Мене положили до ліжка. Я дістала запаленє мозку. Коли я знов опритомніла після довгої хвороби, я побачила коло ліжка мого... любовника... самого. Я скрикнула: „Мій син... де мій син!“ Він не відповів нічого. Я прошептала :

— „Умер... умер... Забив ся?

„Він відповів: — „Ні, ні, я вам присягаю, але ми його не могли завернути, не уважаючи на мої заходи.

Тоді я сказала, в приступі наглої безнадійности, а навіть гніву, бо часом приходять такий незрозумілий і неоправданий гнів :

— „Я вам забороняю приходити відвідувати мене, коли ви його не відшукаєте ; йдіть геть.

„І він вийшов.

„І більше я вже не виділа ані одного ані другого, мій пане, і живу так вже двадцять літ. Чи ви можете собі се уявити? Чи розумієте сю страшенну кару, сю довгу і безнастанну муку, що розбивав серце матери й серце жінки, се страшне очікуванє без кінця... без кінця!...

„Ні, воно скінчить ся... бо я вмираю. Я вмираю не побачивши більше ні одного ні другого!

„Він, мій приятель писав до мене що дня протягом двадцяти літ, а я не хотіла його ніколи прийняти, ані на секунду, бо мені все здавало ся, що коли він до мене прийде, то як раз в сій

хвили з'явиться ся знов мій син! — Мій син! — мій син! — Чи він вмер? Чи він живе? Де він укриває ся? Може там, за морем, в якімсь далекім краю, котрого назви я навіть не знаю! Чи думає він про мене? Ох, якби він знав! Які то діти без серця! Чи зрозумів він на які страшні муки він мене засудив; у яку розпуку, у які тортури він кинув мене живу і ще молоду на ціле життя аж до останніх хвиль, мене, свою матір, що його любила цілою силою материнської любови. Яке се страшне, правда?

„Ви йому, пане, те все скажете, повторите йому мої останні слова :

— „Моя дитино, моя найдорожша дитино, не будь такого твердого серця для бідних сотворінь. Житє само вже досить тяжке і бруталне! Дорогий сину, подумай, яке було житє твоєї матери, твоєї бідної матери, від того дня, коли ти її покинув. Дорогий, сину, вибач їй і люби її тепер, коли вона вже не живе, бо вона перетерпіла найстрашнійшу покуту“.

Вона дихала важко, дріжучи, начеб говорила до свого сина, що стоїть коло неї. Опісля додала :

— „Скажете ще йому, пане, що я його вже ніколи більше не бачила... тамтого.

Вона знов замовкла, а потім зломаним голосом сказала :

— „Лишіть мене тепер, прошу вас. Я-б хотіла вмирати сама, бо їх нема коло мене.“

Меценас Ле Бріман додав ще :

— І я вийшов, мої панове, плачучи без памяти, так голосно, що мій візник аж оглядав ся на мене.

„І подумайте, що що дня коло нас відгри-
вають ся такі драми, як отся!

„Я не віднайшов того сина... того сина...
Думайте про се що хочете, а я кажу: того
сина... злочинця.

Перший сніг.

Довга променада Круазет заокруглюється при березі синьої води. Там на право входить далеко в море Естерель. Він заступає вид замикаючи горизонт своїм полудневим хребтом з численними остроми та дивними верхами.

Ліворуч острови св. Маргеріти і св. Гонорія, облиті водою, лише сторчать їх хребти покриті ялиною.

А здовж широкого заливу, здовж великих гір, розложених довкола Кан, уся людність віль наче заснула на сонці. Здалека видно розкидані на цілім узгір'ю білі доми, що наче сніжні плями пятнують темну зелень.

В найблизших віллях від води відчиняють вікна на простору променаду, котру ополоскують спокійні хвилі. Добре, мило. Теплий, зимовий день; заледви чути сьвіжий подув. Із за мурів огордів видно помаранчеві і цитринові дерева покриті золотими овочами. Цовільним кроком йдуть дами по піску алеї, ведучи дітей, що качають обручами, або розмовляючи з мужчинами.

*

*

*

Молода жінка виходить власне зі свого маленького і чепуренького домка, котрого двері виходять на Круазет. Вона зупиняється на хвилику, оглядаючи прохожих, усміхається, і з видимим напруженням доходить до вільної лавки проти моря. Зробивши двадцять кроків, вона втомлена й задихана сідає. Її лице бліде наче у вмерлої. Вона кашляє й прикладає до губ свої прозорі пальці, наче хоче здержати потрясення, що її обезсиляють.

Вона дивиться на небо повне сонця і ластівок, на дивачні верхи Естерель по низше і на поблизьке море таке блакитне, таке спокійне, таке гарне.

Вона усміхається й шепче:

— Ох яка я щаслива.

Вона, однак, знає, що мусить умерти, що вже не побачить весни, що за рік ті люде, які тепер переходять попри неї, вернуть на сю саму променаду, щоб подихати теплим повітрям сеї милої країни, зі своїми дітьми, що вже будуть трошки більші, з серцем все повним надії, чуття, щастя, тимчасом, як бідне тіло, яке вона ще нині носить, зовсім зітліє в дубовій домовині і лишаться тільки кости загорнені в шовкову сукню, яку вона призначила на смерть.

Її вже не буде. Все на світі буде й далше для иньших, а для неї скінчиться ся, скінчиться ся на завсіди. Її вже не буде. Вона усміхається, вдихує, скільки може хорими легкими, запашний подув із огорудів і думає.

* * *

Вона пригадує собі. Її віддали, чотири роки тому, за норманського шляхтича. Се був здоровий хлопчиско, бородатий, румяний, барчистий, з коротким розумом і веселим темпераментом. Їх поженили з маєткових мотивів, яких вона зовсім не знала. Вона була би охотно сказала „ні“, але казала „так“, рухом голови, аби не перечити батькови й матери. Вона була Парижанка, весела, повна життя.

Чоловік впровадив її до своєї норманської палати. Се був обшироий, мурований будинок окружений дуже старими деревами. Узгірє покрите густо ялиною замикало вид із переду. Праворуч прогалина відслоняла вид на долину, зовсім пусту, що тяглась аж до далеких ферм. По при огорожу був перехід до гостинця, до котрого було три кільometri.

Ох! вона згадувала все: свій приїзд, свій перший день на новім помешканю й дальше своє самітне житє.

Висївши з повозу вона поглянула на стару будівлю і рішила сьміючись:

— Се не веселе!

Її чоловік розсьміяв ся собі й відповів:

— Но, но, якось то буде. Побачиш. Мені не було тут ніколи нудно.

Сей день вони провели час обіймаючись і їй не видав ся він занадто довгим. На другий день почалось знов те саме і так справді зійшов цілий тиждень у пестоцах. Опісля вона занялась внутрішнім урядженєм хати. Се трєвало добрий місяць. Дні сходили за днями на незначних роботах, що одначе забирали час. Вона пізнала значіне ріжних господарських

дрібниць. Дізналась, що треба знати ціну яєць, яка буває кілька сантиметрів більша або менша, як до пори.

Се було літо. Вона ходила в поле дивитись на женців. Сонішна веселість піддержувала веселість її серця.

Прийшла осінь. Її чоловік зачав польоване. Він виходив ранком зі своїми двома псами — Медором і Мірзою, вона, отже, лишалась сама, не сумуючи, одначе, з причини неприсутности Анрі. Вона любила його дуже, але їй не бракувало його. Коли він вертав, то вона всю свою ніжність звертала до псів. Вона заходила коло них що вечера, з материним чутєм, гла-скала їх безнастанно, називала ріжними милими іменами, і їй не приходило навіть у голову, звертати ті імена до свого чоловіка.

Він розказував їй про польоване нічого не змінючи: описував місця, де подибавав куропатви, дивовав ся не знайшовши в конюшині Жозефа Ледайти заяця, або знов злостив ся по-ступком добродія Лешапеле з Гавру, що ходив все краями своїх ґрунтів, щоб стріляти дичину, наполохану ним — Анрі де Парвіль.

Вона відповідала, думаючи про щось иньше:

— Так, справді, се не добре.

Прийшла зима, зима норманська, зимна і дощиста. Безнастанні зливи спадали по череп'янім, рогатім даху, що торчав клином у небо. Дороги виглядали як ріки болота, село як болотяна рівнина; не було чути ніякого звука окрім шуму дощевої води; не було видно ніякого руху, крім кружання круків, що носились цілою хмарою, осідали, а опісля відлітали.

Коло четвертої години ся понура летюча громада прилітала! й осідала на великім буці ліворуч від замку, зі страшним криком. Майже цілу годину вони перелітали з гильки на гильку, ніби бились, кракали, а сірі гильки під ними виглядали як чорні.

Зі стисненим серцем вона дивилась на них що вечера, перенята на скрізь понурою мелянхолією близької ночі, що спадала на пусту землю.

Потім вона дзвонила, щоб принесли лямпу, і наближалась до огню. Вона палила цілі купи дров і не могла ніколи ogrіти величезних комнат, повних вохкості. Вона мерзла цілий день, всюди, в сальоні, за столом, у своїй кімнаті. Її чоловік приходив аж на обід, бо полював безнастанно, або знов був зайнятий сїянем, оранням і всіми иньшими сельськими роботами.

Він вертав веселий і заболочений, і затираючи руки говорив:

— Яка погана погода!

Або знов:

— Добре, що в огонь!

Часом знов питав:

— Що там скажемо нині? Чи ми вдоволені?

Він був щасливий, здоров, без ніяких бажань, не бажав нічого иньшого крім сього простого, здорового і спокійного житя.

Около грудня, як прийшли сніги, вона так страждала через зимно в старім замку, що наче остигав із віками, як остигають люде з літами, — що одного вечера спитала чоловіка:

— Слухай, Анрі, ти повинен би урядити тут кальоріфер; се осушило-б стіни. Я тебе впевняю, що не можу розігрітись від раня до вечера.

Він зразу сильно здивував ся від сеї незвичайної гадки, щоб закладати кальоріфер у своїм замку. Йому здалось би більше природним, щоб давати псам їсти на столовій посуді. Потім він розсміяв ся з цілої сили своїх грудей, повторюючи:

— Кальоріфер — тут! Кальоріфер — тут! Ах! ах! ах! який пишний жарт!

Вона не уступала:

— А я тебе впевняю, що тут можна замерзнути, мій дорогий; ти сього не почуваш, бо ти все в руху, але тут можна замерзнути.

Він відповів, все сьміючись:

— Що-ж! можна зрештою привикнути, се дуже добре для здоровля. Від того ти тільки поздоровшаш. Ми не Парижане, до лиха, щоб сидіти на печі. А зрештою, вже ось-ось весна.

* * *

З початком січня на неї спало велике нещастє. Її батько й мати померли з нещасливого випадку, їдучи повозом. Вона їздила до Парижа на похорони, і гризота сильно придавила її душу близько на шість місяців.

Милі, погідні дні не могли її оживити; утомлена і сумна вона пережила до осени.

Коли вернули знов морози, вона перший раз заглянула в лице своїй сумній будучности. Що вона буде робити? Нічого. Чого тепер може сподіватись? Нічого. Чи яке очікуване, яка

надія може ще оживити її серце? Ніяка. Лікар, котрого вона радилась, сказав, що вона не буде мати ніколи дітей.

Іще гірше, ще прикрійше ніж торік докучало їй безнастанне зимно. Вона держала все над огнем свої застигли руки. Поломінь огнища палила їй лице, але ледяне повітря морозило їй спину і втискало ся межи тіло і одержу. І вона дріжала від стіп до голови. Здавало ся, що в кімнатах були нечисленні струї повітря, живі, зачасні, злобні наче вороги. Вона натрапляла на них що хвиля; вони дули на неї безперестанку то в лице, то на руки, то в шию своїм зрадливим і зимним подувом.

Заговорила вона знов про кальоріфер; але чоловік слухав її так, як би вона забажала від нього, щоб їй дав місяць. Заведене сього урядження в Парвіль йому видавалось так неможливим, як відкрите філософічного каміня.

Іздивши раз до Руану в ріжних справах він привіз їй маленьку мідяну грубку, яку назвав жартом „кешеньковим кальоріфером“; і прирікав їй, що сього вистарчить, аби від тепер не було їй ніколи зимно.

Якось при кінці грудня вона зрозумівши, що все так жити не зможе, спитала несміло одного вечера при обіді:

— Скажи, мій дорогий, чи ми не поїдем перед весною на тиждень або два до Парижа?

Він остовпів.

— До Парижа? до Парижа? Але по що? Певно що ні! Тут, дома аж занадто добре. Які ти маєш часом сьмішні помисли!

Вона прошептала:

— Се розірвало-б нас трохи.

Він сього не зрозумів :

— Чого-ж тобі треба для розривки? Театрів, вечерів, мійських обідів? Ти-ж знала їдучи сюди, що не можеш сподіватись того рода розривок!

В тих словах і в тоні, яким вони були сказані, вона відчула докір і замовкла. Вона стала несміла і лагідна без ніякого супротивлення, без своєї волі.

В січні прийшли люті морози. Опісля сніг покрив землю.

Раз вечером, дивлячись на велику хмару круків, що крутилась і розстелювалась коло дерев, вона не хотючи заплакала.

На те увійшов її чоловік. Здивований він запитав:

— Що се-ж тобі?

Він був щасливий, зовсім щасливий, не маривши ніколи про иньше жите, про иньші утіхи. В сій сумній країні він родив ся, тут і виріс. Йому тут, у себе дома, було добре, вигідно, і фізично і духово.

Він не розумів того, що можна бажати пригод і ріжних приємностей; він не розумів, що деяким людям може здаватись неприродним перебувати всі чотири пори року на однім місци; він наче не знав, що весна, літо, осінь і зима дають богатьом людям на що раз иньших місцях що раз иньші приємности.

Вона не могла нічого відповісти і обтерла скоро очи. Вкінци прошептала несміло:

— Я... я... трохи сумна... мені нудно трохи...

Але сказавши се вона сильно налякалась і скоро додала :

— І ще... мені... мені трохи зимно.

На сі слова він розсердив ся :

— Ага ! так... все гадка про кальоріфери. Але-ж, до лиха ! від коли ти тут, ти не мала ще навіть катару.

*

*

*

Прийшла ніч. Вона пішла на гору до своєї кімнати, бо була собі вимовила осібну кімнату. Лягла, але навіть і в ліжку їй було зимно. І стала вона думати :

— Так буде все, все, аж до смерти.

І зачала думати про свого чоловіка. Як міг він їй те сказати :

„Від коли ти тут, ти не мала ще навіть катару“.

Треба, отже, щоб вона заслабла, щоб кашлала, аби він зрозумів, що вона страждає !

І її взяла досада, досада подразнених, а слабих і несмілих. Треба, щоб кашлала. Добре ! вона буде кашлати ; він почув, що вона кашлає ; треба буде покликати лікаря ; він, її чоловік побачить се, побачить !

І вона встала з ліжка боса і засьміялась, бо прийшла їй в голову дитинна гадка :

— Хочу кальоріфера і буду його мати. Буду доти кашлати, доки буде потреба, щоб він рішив завести його тут.

І майже зовсім нага сіла на крісло. Чекала так годину і дві. Дріжала ціла, але не дістала катару. Отже вона рішилась ужити

крайніх способів: тихенько вийшла зі своєї кімнати, зійшла зі сходів і відчинила двері до городу.

Земля покрита снігом була наче мертва. Вона протягнула раптовно свою босу ногу і всунула її в сю легку замерзлу піну; чуте зимна, болюче як рана, підійшло їй аж до серця. Потім протягнула другу ногу і зачала поволи сходити зі сходів. Опісля перейшла через газон, говорячи :

— Дійду аж до ялиць.

І йшла малими кроками, задихуючись кожний раз, коли мала ставити босу ногу в сніг.

Вона діткнула ся рукою першої ялиці, наче хотіла упевнитись, що виповнила до кінця свій проєкт; опісля вернула. Два або три рази вона думала вже, що упаде, так була застигла і ослабла. Заким ще вернула до хати, вона сіла на сю замерзлу піну і навіть назгортала її, щоб собі натерти нею груди.

Потім вернула і лягла. За яку годину їй здавало ся, що має в горлі муравельник. По всіх її членах бігали також муравлі. Одначе вона спала.

На другий день рано вона кашлала і не могла встати з ліжка.

Дістала запаленє легких. Горячувала, і в горячці бажала кальоріфера. Лікар зажадав, щоб його завести. Анрі уступив, але зі злостою й відразою.

*

*

*

Вона не могла вернути до здоров'я. Сильно заатаковані легки заставляли боятись про її житє.

— Коли вона лишить ся тут, то не доживе дальше, як до морозів, сказав лікар.

Її післали на полудне.

Вона поїхала до Кан, побачила сонце, полюбила море, дихала запахом цвитучих помаранчевих дерев.

Опісля вернула весною на північ.

Але тепер мучив її страх, щоб не вдорівити, страх перед довгими норманськими зимами; тому, коли тільки їй ставало лїпше, вона відчиняла в ночі вікно, думаючи про миле побереже Середземного моря.

Тепер вона умре; вона се знає, і вона щаслива.

Вона розкладає газету, котрої ще не вітворила, і читає такий надпис: „Перший сніг у Парижі“.

І вона здригаєть ся, але потім усьміхаєть ся. Вона споглядає на Естерель, як він рожевіє від сонця, що тепер заходить; споглядає на просторе блакїтне море, і встає.

Вона вертає повільними кроками, задержуючись тільки, щоб кашлати, бо була за довго на дворі, і їй стало холодно, трошки холодно.

Дома вона застала лист від свого чоловіка. Вітворила його все усьміхаючись, і стала читати:

„Моя дорога! Я думаю, що тобі добре і що не дуже жалуєш за нашою гарною країною. Від кількох днів маємо добрий мороз,

що заповідає сніг. Я убожаю таку погоду, і ти зрозумієш, що я не думаю розгрівати твого проклятого кальоріфера“...

Вона перестає читати, щаслива тою гадкою, що таки мала кальоріфер. Її права рука, що тримає лист, опадає на коліна, підчас коли ліву вона підносить до губ, наче хоче утишити упертий кашель, що розриває їй груди.

Нашийник.

Була се гарна і мила дівчина, що наче помилкою долі родила ся в урядничій родині. Вона не мала посагу, ані ніякого способу чи надії, щоб її міг пізнати, зрозуміти полюбити та оженитись з нею який багатий та добре вихований чоловік; і вона дала себе видати за малого урядника з міністерства освіти.

Вона жила скромно, не можучи жити вишавнійше, але була нещаслива, начеб зробила мезаліанс, бо для жінок нема ані раси ані касті: їх краса, грація і принадність заступають їм походжене. Їх одинокою єрархією в вроджений інстинкт елеґанції, фінезія, гнучкість ума і се рівнає дівчата з народа з найбільшими дамами.

Вона страждала безпастанно почувавучи себе уродженою для всякої роскоши і збитків. Вона страждала з причини бідноти свого помешканя, з того, що стіни були без прикрас, а меблі старі і погані. Все те, чоґоб иньша жінка з її кляси і не спостерігла, її мучило і гризло. Вид малої Бретонки, що їй услуговала, викликав в ній гіркі жалі і безнадійні мрії. Вона марила про мовчазні передпокої обиті орґан-

тальними тапетами, освітлені високими бронзовими лампами і про двох великих слуг, у коротеньких штанах, що дрімають у глибоких фотелях, приспані теплим духом кальоріфера. Вона марила про великі сальони прибрані старинними шовковими матеріями, про гарні меблі і різні дорогі прикраси, та про маленькі чепурненькі пахучі сальоники призначені на пополудневу гутірку в кружку близьких приятелів, людей знаних і пошукуваних, котрих признання й уваги бажають усі жінки.

Коли її чоловік сїдаючи обідати за стіл накритий несвіжим обрусом відкривав накривку з вази з веселим окликом: ах, се смачний росіл! для мене нема ліпшої страви як се"... вона думала про виставні обіди з блискучою срібною заставою, про гарні тапети з старинними фігурами та дивними птахами посеред казочного ліску; вона думала про вишукані страви подавані на чудовім начиню, про чемности говорені півголосом, а слухані з усмішкою сфінкса і все те підчас їдженя рожевих пстругів, або обгризання крильця рябчика.

Вона не мала ані стрсїв, ані дорогоцінностей, нічого, а любила тільки те одно, почувала себе сотвореною до сього. Вона так бажала подобатись, блистїти, щоб їй завидували, щоб її товариства шукали.

Вона мала богату подругу, товаришку шкільну з монастиря, і не хотїла її вже відвідувати, так їй бувало тяжко, коли вернула від неї; вона плакала цілими днями з жалю, гризоти й роспуки.

*

*

*

Одного вечера її чоловік вернув з розясненим лицем, тримаючи в руці велику куверту.

— Ось тут, сказав він, — в дещо для тебе.

Вона розірвала скоро куверту і вийняла з неї друковану карту, де стояли отсі слова:

„Міністер освіти і пані Юрієва Рампоно просять пана і паню Люазель зробити їм честь і прийти на вечер, що буде в понеділок 18 січня в кімнатах міністерства“.

Замість великої утіхи, як сподівав ся чоловік, вона кинула з досадою папір на стіл і сказала:

— Що-ж хочеш, щоб я з тим зробила?

— Але-ж моя дорога, я думав, що ти будеш з сього вдоволена. Ти нікуди не ходиш, а тут трафляеть ся така гарна нагода. Я мав богато трудностей, поки дістав се запрошенє. Всі хотіли-б його дістати, а урядникам дають їх дуже небогато. Побачиш там цілий урядовий сьвіт.

Вона дивилась на нього гнівним поглядом і заявила з нетерпеливостю:

— Що-ж я втягну на хребет, щоб піти туди?

Він про се не подумав був, і прошептав:

— Але ся сукня, що в ній ходиш до театру. Вона, мені здаєть ся, буде дуже добра...

Він замовк здивований, переляканий, побачивши, що жінка плаче. Дві великі слези котились по лицю; він затинаючись, промовив:

— Що тобі? що тобі?

Але вона перемогла з великим напруженєм свій жаль, і обтираючи заплакане лице, відповіла спокійним голосом:

— Нічого. Тільки я не маю сукні і для того не можу піти на сей вечер. Дай своє запрошенє комусь із своїх товаришів, котрого жінка має ліпші строї, ніж я.

Він страшно загриз ся і відповів:

— Подумаймо, Матильдо. Кілько коштувала-б відповідна туалета, що могла-б тобі послужити ще коли при иньшій нагоді, щось дуже просте?

Вона подумала кілька секунд рахуючи, а при тім уклала в мисли суму, якої-б могла зажадати, не наражаючись на рішучу відмову і на оклики перестрашу оццадного канцеляриста.

Вкінци, вона нерішучо відповіла:

— Я не знаю докладно, але мені здасть ся, що чотиреста франків могло-б вистарчити.

Він трохи поблід, бо дійсно мав як раз таку суму сховану, і хотів був купити за се рушницю, щоб ходити в будучім літі в неділі на польованя на жайворонки на рівнинах Нантер враз із кількома товаришами.

Він одначе сказав:

— Добре. Я тобі дам чотиреста франків, але памятай, щоб сукня була гарна.

*

*

*

День балю наближав ся, а панї Люазель виглядала якась сумна, неспокійна, зажурена. Її стрій був вже одначе готов. Одного вечера її чоловік сказав:

— Що тобі? Від трех днів ти якась дивна стала.

А вона відповіла :

— Мене се гризе, що не маю ніяких біжутерій, ані одпісінького каміньчика, нічого, щоб взяти на себе. Буду виглядати нужденно, так, що волілаб навіть не йти на сей вечер.

Він сказав знов :

— Можеш взяти живі цвѣти, в сїм сезоні се дуже модне. За десять франків будеш мати дві або й три прекрасні рожі.

Вона на се не згодилась.

— Ні... нічо не пригнобляє так, як виглядати бідно поміж богатими жінками.

Та її чоловік нараз сказав :

— Яка ти непорадна! Піди до своєї товаришки, пані Форестіє і проси, щоб вона тобі позичила біжутерій ; ти живеш з нею на стільки добре, що можеш се зробити.

Вона видала радісний окрик :

— Правда. А я про се не подумала!

На другий день вона пішла до своєї товаришки і розказала їй свою гризоту.

Пані Форестіє пішла до своєї зеркальної шафи, виняла величеньку скриночку, принесла, відчинила й сказала до пані Люазель :

— Вибири собі, моя дорога.

А вона побачила зразу браселети, опісля перловий нашійник, далі венеціянський золотий хрестик чудової роботи, прикрашений дорогими камінями. Вона примірювала те все перед зеркалом, вагалась, не могла рішитись, щоб розлучитись з ними, віддати їх, і все питала :

— Чи вже більше нічого не маєш ?

— Але-ж маю, пошукай сама, я-ж не знаю, що тобі може сподобатись.

Нараз вона віднайшла у чорнім шовковім пуделочку прекрасний діамантовий нашійник,

і її серце почало битись від непомірного бажання. Руки її тряслись, коли його брала. Вона заложила його на шию поверх сукні і стояла так сильно зворушена сама перед собою.

Потім спитала нерішучим тоном, повна страху:

— Чи не моглабись мені сього позичити, нічого більше, тільки се одно?

— Але-ж добре, розумієть ся.

Вона кинулась на шию своїй товаришці, поцілувала її з жаром і втікла скоро зі своїм скарбом.

*

*

*

Настав і день балю. Панї Люазель мала поведженя. Була гарнійша ніж всі иньші, елегантна, граціозна, усьміхнена і шалена з радости. Всі муштини споглядали на неї, запитували про її імя, старали ся познайомити з нею. Всі урядники кабінету хотіли з нею танцювати.

Міністер спостеріг її.

Вона танцювала як непритомна, з жаром, п'яна з радости не думаючи про ніщо серед тріумфу своєї краси, у славі свого поведженя, наче оповита туманом щастя, що зложилось з усіх тих компліментів, подиву, усіх тих розбуджених бажань, тої повної побіди, такої солодкої серцю жінки.

Вона вийшла около четвертої години рано.

Її муж уже від півночи спав у маленькім пустім салоніку враз із трома иньшими паннами, котрих жінки добре бавились.

Він накинув їй на плечі одежу, яку був їй приніс скромну, звичайну одежину, що дуже

відбивала від елегантного балевого строю. Вона се відчувала і хотіла втіти, щоб її не помітили інші жінки, котрі одягались в багаті футра.

Люазель задержав її.

— Але-ж зачекай, ще перестудиш ся на дворі, я закличу фіякра.

Але вона його не слухала і зійшла скоро зі сходів.

Коли вони вже опинились на улиці, ненайшли фіякра і почали йти закликаючи візників, які над'їздили здалека.

Вони зійшли над Сену, в розпуці, дріжучи. Нарешті на побережу найшли якийсь старий нічний повіз, яких не побачиш у Парижі хіба тільки в ночі, так начеб вони встидались в день своєї бідноти. Він відвіз їх аж під їх двері при улиці Мартір і вони пішли сумно на гору до себе. Св'ято скінчилось для неї, а він знов думав про те, що мусить бути о десятій годині в міністерстві.

Вона зняла верхню одержу, що була накинута на плечі і станула перед зеркалом, щоб іще раз побачити себе в своїй славі. Та нараз скрикнула: на шиї не було нашійника.

Її муж на половину роздягнений спитав:

— Що се, що стало ся?

Вона повернулася перестрашена до нього і промовила:

— Не... ма... нема... нашійника пані Форестів.

Він скочив переляканий:

— Що!... як!... Се неможливе!

І вони стали шукати у складах сукні й плаща, по кешенях, всюди, але не найшли.

Він спитав:

— Чи ти певна, що малаєь його ще виходячи з балю?

— Так, я ще дотикала його рукою у вестіблю міністерства.

— Але, якби ти була його загубила на улици, то ми були-б чули, коли він упав. Він мусить бути у фіякрі.

— Так, се можливе. А знаєш нумер фіякра?

— Ні. А ти не поглянула також?

— Ні.

Вони дивились на себе наче убиті. Вкінци Люазель одягнув ся знов.

— Йду, сказав він, і перейду ще раз той кусник дороги, що ми перейшли пішки, може найду.

І вийшов. А вона лишилась в балевім строю не маючи сили лягати, прикована до крісла, без світла, негодна зовсім думати.

Її чоловік вернув коло семої години. Не найшов нічого. Пішов ще до префектури поліції, до редакцій дневників, щоб оголосити, що за найдене обіцье нагороду, пішов ще до контор дрібних фіякрів всюди, куди лише вела його хоч тїнь надїї.

Вона чекала цілий день, в тїм самім станї переляку в виду сього страшного нещастя.

Люазель вернув вечером з поморщеним лицем, блідий; він не відкрив нічого.

— Треба, щобись написала своїй приятельці, що ти зломилла замочок від нашійника і дала його направити. Через те зискаємо трохи часу, щоб се якоеь полагодити. Він подиктував їй і вона написала.

*

*

*

Минув тиждень; вони втратили всяку надію. Люазель, що постарів ся за той час о пять літ, заявив: Треба тепер подумати про відкуплене сього нашійника. І на другий день вони взяли пуделко, де містив ся був нашійник, і пішли до того ювіліра, котрого імя було на пуделку. Той заглянув до своїх книг і сказав:

— Се не я, пані, продавав сей нашійник; я тільки продав пуделко.

Отже вони зачали ходити від одного ювіліра до другого шукаючи нашійника, подібного до тамтого, пригадуючи собі його вигляд, слабі обоє з гризоти й тривоги. В однім склепі в Пале Роаяль й нашли нашійник, що видав ся їм зовсім подібним до того, якого шукали. Він коштував сорок тисяч франків. Віддавано їм його за трийцять шість тисяч. Вони попросили ювіліра, щоб не продав його до трех днів, і вимовили собі ще, що він прийме його назад за трийцять чотири тисячі франків, наколи-б тамтой віднайдено перед кінцем лютого.

Люазель мав вісімнадцять тисяч франків, що йому був лишив його батько, а решту мав допозичити. І позичав, жадаючи від одного тисячу, від другого пятьсот, тут пять люі, там три. Виставляв квіти, приймав варунки, що його руйнували, вдавав ся з лихварями, з усіми родами вірителів. Він наразив свою егзистенцію, давав всюди свій підпис не знаючи навіть, чи се чесно чи ні, і пригнетений страшною будучністю, чорною нуждою, що мала увійти в його дім, перспективою усіх фізичних недостатків і тортур моральних, пішов купувати новий нашійник, кладучи на конторі купця трийцять шість тисяч франків.

Горля.

7

Коли пані Люазель віднесла нашійник пані Форестів, тота замітила ображеним тоном: — Моглабись була скорше віднести його, мені, бо я могла-б його потребувати.

Вона не відчиняла пуделка, а сього як раз боялась її товаришка. Коли-б тота спостерегла заміну, що подумала-б собі? що сказала-б? Чи не взяла-б її ще за злодійку?

*

*

*

Пані Люазель знала страшне житє в недостатку. Вона й відразу, геройськи прийняла його. Треба було сплачувати сей страшний довг. Вона сплачувала. Відправлено слугу; змінено помешканє: винаято комірку на піддашу. Вона пізнала на собі грубі господарські роботи, тяжку роботу при кухні. Мила начинає стираючи свої рожеві нігті до затовщених горшків і рондлів; прала біле і стирки і сушила на шнурку; що рана виносила на улицю сьміте а приносила воду, задержуючись на кождім поверсі для відпочинку. Одягнена як проста жінка ходила на торг і по skleпах, обсварюючись за кождий гріш зі своєї мізерної кишені. Треба було що місяця одні векслі платити, другі відновляти, щоб зискати на часі. Чоловік її працював вечерами порядкуючи рахунки якогось купца, а ночами часто ще переписував щось по шість су за сторону.

І таке житє тревало десять літ. При кінци десятого року вони вже були виплатили все, враз з лихварськими процентами, і полагодили все, що за сей час назбиралось. Пані Люазель виглядала тепер старо. Вона стала жінкою силь-

ною, незграбною, рубашною, як жінки з бідних родин, при тім але зачесана, у неформних спідницях, з червоними руками від митя підлоги, та ще й говорила сильним голосом. Але часом, коли її чоловік був в бюрі, вона сідала при вікні і думала про сей колишній бал, про сей вечер, на котрім вона була така гарна і зазнала тільки радості.

Що могло-б було статись, коли-б вона не була загубила тої біжутерії? Хто знає? хто знає? Яке то жите дивне, змінчиве! Як мало чого потрібно, аби чоловіка спасти, або погубити!

*

*

*

Раз в неділю вона була пішла на прохід на Елізейські поля, щоб трохи освіжитись по тижневій роботі, і побачила там нараз жінку, що вела дитину. Се була пані Форестіє все молода, все гарна, все чарівна. Пані Люазель почула зворушене. Чи заговорити до неї? Так, певно. Тепер, коли вже все заплачене, вона їй розповість все. Чому-ж би ні.

Вона підійшла ближше.

— Добридень, Жанно.

Тамта її не пізнала й здивувалась, що ся міщанка так фаміліярно її називає, і відповіла:

— Але... пані!... Я не знаю... Ви мабуть помиляєтесь.

— Ні. Я Матильда Люазель.

Її давна товаришка скрикнула:

— Ох!... моя бідна Матильдо, як ти змінила ся!...

— Так, я мала дуже тяжкі дні, відколи тебе не бачила; а навіть і нужду... а се через тебе!...

— Через мене... Як се?

— Ти пригадуєш собі сей діяментовий нашійник, що ти позичила мені на міністерський балъ.

— Так. І що-ж?

— А те, що я його загубила.

— Якже се, ти-ж мені його була віднесла.

— Я тобі була віднесла иньший, зовсім подібний до тамтого. І ось десять літ ми його сплачуємо. Ти розумієш се, що нам бідакам не було се легко... Нарешті се скінчило ся і я дуже вдоволена.

Пані Форестів станула.

— Ти кажеш, що ти купила діяментовий нашійник на місце мойого?

— Так. Ти сього не зауважала, що? Він був дуже подібний.

І вона рада, засьміялась гордо і наївно.

Пані Форестів, сильно зворушена, взяла її за обі руки і сказала:

— О! моя бідна Матильдо! Але-ж мій нашійник був фальшивий. Він не був варт більше як пятьсот франків!...

Зміст.

	стор.
1. Горля (Le Horla)	3
2. Коршма (L' Auberge)	36
3. Чорт (Le Diable)	53
4. Коло помершої (La Veillée)	63
5. Очікування (L' Attente)	69
6. Перший сніг (Première neige)	73
7. Нашийник (La parure)	89

О п о в і с т к а .

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

В першій сериї „Белетристичній Бібліотеці“ :

	Ціна в коронівій вал.	
1. Стефан Ковалів. Девертир і иньші оповіданя	1·60	К.
2. Іван Франко. Поеми	1·60	„
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід.	1·40	„
4. Лю де Мопасан. Дика пані і иньші оповіданя	1·30	„
5. І. Франко. Полуїка і ин. борисл. оповіданя	1·40	„
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід.	1·60	„
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2·20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезиї	1·60	„
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці.	1·60	„
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1·80	„
11. Генрик Понтюшідан. Із хат. Оповіданя	1·40	„
12. Богдан Лепкий. З житя. Оповіданя.	1·20	„
13. Гергарт Гаутман. Візник Геншель	1·60	„
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід.	1·60	„
15. Уїлліям Шекспір. Приборвана гоструха	1·40	„
16. Панас Мирний. Лихі люди	1·40	„
17. Короленко. Судний день	1·20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1·60	„
19. Е. Гудков. Уріель Агоста	1·40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1·80	„
21. Михайло Яцків. В царстві Сатани	1·60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0·90	„
23. Леся Мартович. Нечитальник.	1·60	„
24. Михайло Коцюбинський. По людському	2·00	„
25. В. Оркан. Снапаний сьвіт	1·00	„
26. Василь Стефаник. Дорога	1·60	„
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1·60	„
28. Л. Толстой. Відродженє, (3 томи)	3·60	„
29. Е. Гавлічек Боровский. Вибір поезий	1·60	„
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	1·80	„

31. І. Франко. Коваль Бассім	1.60	К.
32. Уїлліям Шекспір. Антоній і Клеопатра . . .	1.80	„
33. Е. Тимченко. Калевала (переклад)	3.00	„
34. О. Батренко. Пан Природа і інші оповідання	1.40	„
35. Уїлліям Шекспір. Багато галасу з нечевля . .	1.60	„
36. Іван Франко. Сім казок	1.40	„
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом	1.60	„
38. Уїлліям Шекспір. Ромео і Джульєта	1.80	„
39. Е. Сроковський. Оповідання.	1.40	„
40. А. Бримський. Пальмове гілля	2.00	„
41. О. Бонисський. Молодий вік Макс. Одинця . .	2.00	„
42. Гю де Мопсан. Горля і інші оповідання	1.30	„
43. В. Бравченко. Оповідання (друкують ся)		
44. Уїлліям Шекспір. Король Лір (друкуєть ся).		
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість (друкуєть ся).		
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц (друкуєть ся).		

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій серії, „Науковій Бібліотеці“, вийшли:

1. Кароль Кавці, Народність і її початки	0.60	„
2. Фр. Енгельс, Людвік Фаєрбах. Переклад Будового.	0.50	„
3. Фр. Енгельс, Початки родини, приватної власности і держави	1.50	„
4. Ш. Сеньобб, Австрія в ХІХ століттю	0.80	„
5. В. Будзиновський, Хлопська посідість	2.00	„
6. Е. Флямарион, Про небо	2.00	„
7. М. П. Драгоманов, Переписка т. І.	1.80	„
8. С. Степняк, Підземна Росія	3.00	„
9. Адріян, Аграрний процес у Добростанах	1.00	„

Брошур другої серії не оправляєть ся.
У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“

вийшли:

1. М. Грушевський, Хмельницький і Хмельниччина	0.20	„
2. Курцій Руф, Фільотас	0.20	„
3. В. Наумович, Величина і будова звівданого сьвіта	0.15	„
4. Панас Мирний, Лови	0.06	„
5. І. Пулюй, Непропаца сила	0.20	„

6. М. Грушевський, Бех-Аль-Джугур	0·10	К.
7. І. Раковський, Вік нашої землі	0·10	„
8. А. Чехов, Каштанка	0·15	„
9. М. Драгоманів, Мик. Ів. Костомарів	0·15	„
10. Е. Золя, Напад на млин	0·20	„
11. І. Пулюй, Нові і перемінні звізди	0·15	„
12. Г. Квітка, Маруся	0·50	„
13. М. Левицький, Спілкова умова для селянських спілок	0·20	„
14. М. Куліш, Орися	0·06	„
15. М. Кистяковська, Іван Гус	0·20	„
16. О. Стороженко, Оповідання. I	0·20	„
17. В. Барвінський, Досліди з поля статистики	0·20	„
18. В. Короленко, Ліс шумить	0·20	„
19. І. Франко, Шевченко героєм польської революційної легенди	0·40	„
20. В. Гіґо, Кльод Іе	0·25	„
21. Е. Еґан, Економічне положенє руських селян на Угорщині	0·25	„
22. П. Мирний, Лихий попутав	0·40	„
23. А. Д. Уайт, Розвій географічних поглядів	0·30	„
24. Ів. Франка, Украдене щастє	0·50	„
25. С. Ефремов, Національне питанє в Норвегії	0·30	„
26. П. Ніщинський, Гомерова Іліада (1 пісня)	0·30	„
27. М. Драгоманів, Два учителі	0·40	„
28. Е. Золя, Повінь	0·30	„
29. С. Томашівський, Київська козаччина 1855 р.	0·10	„
30. П. Ніщинський, Гомерова Іліада (2 пісня) (друкуєть ся).		
31. Т. Масарик, Ідеали гуманности (друкуєть ся).		

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

Увага. Укр. руська Видавнича Спілка дає всі свої видання на рати (місячні або кварталні) з тим, що термін сплати буде точно задержаний. — Хто хоче взяти на рати книжки, мусить зголосити ся до дирекції по реверс, який має виповнити і звернути дирекції. Хто зложить відразу 20 кор. дістає 10% рабату, але тільки від тих 20 кор. На „Літ. Наук. Бібліотеку“ приймаєть ся окремо передплату по 5 кор. і висилаєть ся її доти, доки ціла сума не вичерпаєть ся. Хто не пришле 5 кор. отримавши 24 ч. той дальших не буде діставати.

Хто купує за готівку нараз усі книжки видані доси, дістає 25% рабату.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 070142770